DELTAGARE I "KREATIVT SKRIVANDE: JUDISKA PERSPEKTIV"

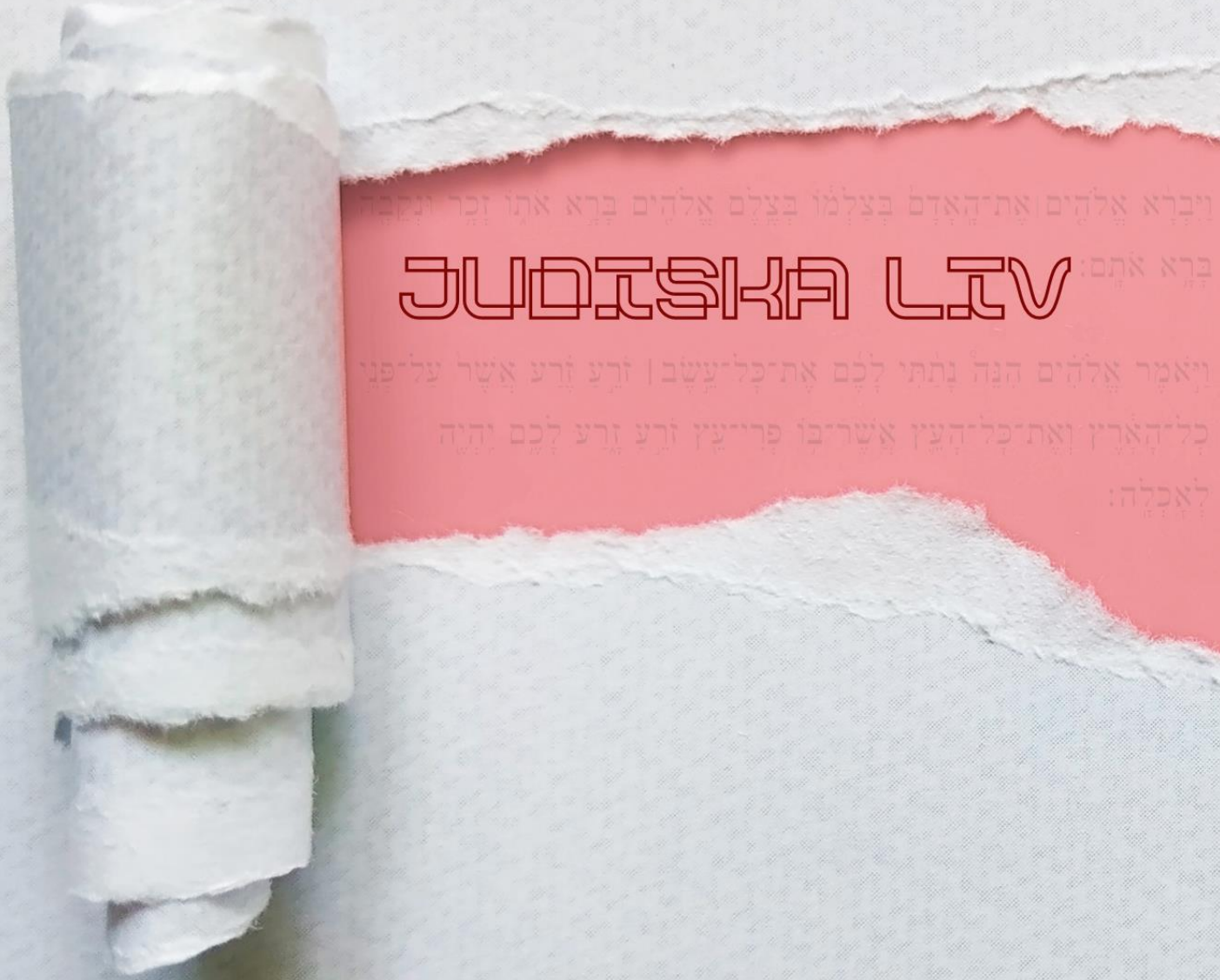

JUDISKA LIV

PAIDEIA FOLKHÖGSKOLA

För att lärande leder till handling

שהתלמוד מביא לידי מעשה

(Talmud, Kiddushin 40b)

Judiska liv av deltagare i ”*Kreativt skrivande: judiska perspektiv”*

Kursen *”Kreativt skrivande: judiska perspektiv”* på Paideia folkhögskola ges i samarbete med Judisk Krönika.

Paideia folkhögskola i samarbete med Judisk krönika 2023

© Författare: Anonym, Michèle Dollfuss, Mattias Gerenstein, Eva Grossman, Monique Jaoui, Stephan Mendel-Enk, Anette Sallmander, Yvonne Sjöblom, Janet Suslick, Elisabeth Wolpert, Adela Zyto
Sättning: Stephan Mendel-Enk, Ivana Koutníková
Design: Ivana Koutníková
Bilden: Canva
Tack till Rachel Baran, Noa Hermele, Antje Sörenson, Anneli Rådestad och Hanna Reichel.
Rättigheterna till detta verk tillhör Paideia folkhögskola och textförfattarna.
www.paideiafolkhogskola.se

Första upplagan
Tryckt i Stockholm, 2023
ISBN: 978-91-527-5296-8

JUDISKA LIV

av

DELTAGARE I *”KREATIVT SKRIVANDE: JUDISKA PERSPEKTIV”*

PAIDEIA FOLKHÖGSKOLA

INNEHÅLL

Inledning av *Stephan Mendel-Enk* 9

Mina drömmars shabbat *av Eva Grossman* 12

Tropisk Shiva *av Anonym* 19

Havdala *av Janet Suslick* 28

Första gången *av Anette Sallmander* 31

Skuggan på stranden *av Elisabeth Wolpert* 37

Skärvor av en far *av Monique Jaoui* 43

Olyckan *av Yvonne Sjöblom* 49

Med en fot i luften *av Adela Zyto* 55

Den sista jabben *av Mattias Gerenstein* 61

Sandalerna av *Michèle Dolfuss* 67

Bios 72

INLEDNING

Den vanligaste reaktionen jag får när jag berättar för folk att jag är lärare för en skrivkurs är:

”Spännande – har du hittat någon författar-talang bland eleverna?”

Jag är säker på att ingen annan av Paideias lärare får liknande frågor.

Ingen frågar Bengt Mosesson – lärare för grundkursen i judendom – om det finns några rabbin-ämnen bland hans deltagare. När Gladys Lebsund berättar om sin kurs Hebreiska för nybörjare säger ingen till henne:

”Jaha - och verkar det som att någon av dina elever har potential att bli professor i semitiska språk?”

Jag vet inte exakt vad skillnaden beror på, varför just skrivande får folk att omedelbart hoppas på talanger och stordåd. Kanske kommer den sig av att alla vuxna människor kan skriva. Alla kan foga bokstäver till ord som i sin tur bildar meningar och därmed känns trösklarna till författar-yrket lägre än till andra discipliner.

Eller så hänger det samman med att det är en judisk skrivkurs jag leder.

Traditionellt finns ju en stark koppling mellan judendom och litterära framgångar. Tre judiska författare har fått nobelpriset i litteratur bara de senaste tio åren. Flera av titlarna på listan över de mest sålda böckerna genom tiderna har judiska upphovspersoner. I Sverige har en handfull författare med judisk bakgrund tilldelats augustpriset. Ifall man bara skulle

gå efter vår andel av befolkningen skulle vi behöva vänta ytterligare några decennier på att ens få en nominering.

Så de som frågar mig om talanger menar kanske: med så många judar i klassrummet borde du rent statistiskt få fram ett knippe bästsäljare om året. Annars är det något allvarligt fel på din pedagogik.

Oavsett vilket blir jag alltid irriterad av frågan. Jag brukar svara något vagt och undanglidande och länge förstod jag inte vad det var som störde mig. Frågan ställs ju inte av illvilja utan av nyfikenhet. Att folk intresserar sig för vad vi sysslar med på skrivkursen borde enbart vara positivt. Det är först på sistone, under arbetet med texterna i den här samlingen, som jag börjat förstå vad det är som provocerar.

I likhet med ”Hem” – den antologi som följde med Judisk Krönikas höstnummer förra året – har denna boks texter tagits fram under ett år. Kursens deltagare har skrivit sex längre berättelser och sedan valt ut var sin att gå vidare med. Förutom att skriva ger deltagarna varandra respons på allt från idéer till upplägg och ordval. De tipsar varandra om hur man kan göra karaktärer tydligare, dramaturgin vassare och när texterna börjar bli klara hjälps de åt med det kanske svåraste momentet av alla: att bygga upp det mod som krävs för att släppa iväg sina alster – ut från klassrummets väggar till den här pdf:n, som alla i församlingen kan ta del av.

Och det är just detta som är det störiga med frågan om talanger. För vad är talang? Något man antingen har eller saknar. En ren begåvning som vissa råkar födas med och sedan bär med sig, oberoende av yttre påverkan. I begreppet talang finns en betoning på det statiska och individuella, medan allt det värdefulla – inte sällan magiska – som sker

på skrivkursen finns på de rakt motsatta platserna. I det tänjbara och gemensamma.

Texterna i den här samlingen kretsar kring den judiska livscykeln. De utgår från ämnen som mikve, ketubah, brit milah, shabbat, bene mitzva, shiva.

Allihop är exempel på överträdelseriter, ritualer avsedda att hjälpa en ta steget från det ena stadiet till det andra. Vare sig det handlar om övergångar att fira eller sörja lägger judendomen stor vikt vid att det sker tillsammans med andra. Att lämna ett tillstånd för ett annat är så svindlande att ingen människa förväntas klara det på egen hand.

Precis alltså, som skrivandet i sig.

Stephan Mendel-Enk
Lärare på Paideias kurs ”Kreativt skrivande: judiska perspektiv”

MINA DRÖMMARS SHABBAT

av Eva Grossman

Jag rullar den tunga vagnen genom parken på väg till barnens farmor på shabbesmiddag. Oktoberluften är mättad med lukten av blöta löv. Två barn sitter i vagnen. Den tredje är på ståbrädan. Jag är stark som en oxe och skjuter vagnen med lätthet framför mig. Vagnens underrede är lastad med påsar, filtar, kuddar, gosedjur, flaskor, mandariner och papper att torka gegg och dregel.

Vi kommer fram till porten och jag trycker koden 1-9-4-6. Det är lätt att komma ihåg för det var året som barnens farmor kom till Sverige.
Nu kivas ungarna om vem som ska få trycka efter hissen och jag fördelar uppgifterna. Du trycker upp den. Du öppnar dörren. Minsta lyfter jag upp så hon får trycka på våningsplanet. Hissen skakar och rasslar och genom gallergrinden ser vi våningsplanen passera. Vi åker till fjärde våningen och de hjälps åt att dra den tunga gallergrinden åt sidan.

I lägenheten luktar det gott av maten. Jag drar in doften och det vattnas i munnen. Det blir lokshen mit joech (hönssoppa med nudlar), en av hennes paradrätter. I lilla rummet är det dukat. Jag vet att jag inte kommer få hjälpa till i köket så jag sjunker tacksamt ner i den gula plyschsoffan.

Inifrån köket hör jag ljud från Mamele, min fyraåriga dotter. Brorsan Bubele har sprungit in i sovrummet. Jag ser framför mig hur han lagt sig på mage framför sängen och drar fram kartongen där leksakerna ligger. Allt välts ut och sen kommer

han ut i stora rummet med en smutsig nalle fastklämd under armen, som en portfölj. Han kramar den lyckligt. Lilla Petit Choux klänger på mig och vill amma. Jag sätter mig tillrätta i soffan och drar upp tröjan. När mjölken rinner till slår tröttheten mig som ett klubbslag och mina ögon faller ihop.

Jag väcks av ljudet från Mameles gråt. Jag reser mig och går ut i köket för att se vad som händer. Mamele sitter på farmors arm och hon häller saft i hennes mun och säger ”torstig, mamele är torstig jo”. Sen lutar hon sig över fönsterbrädan, liksom hänger ut genom fönstret, och farmor upprepar ”kok pipele” (titta på fågeln) och nu har Mamele slutat gråta. ”Jag vill inte att du ger henne saft” säger jag strängt. ”Hon ska inte få socker”. Jag är arg men måste behärska mig. Det är andra regler som gäller här. Jag ser sur ut men farmor knycker omärkligt på huvudet och låtsas som ingenting.

Barnens pappa kommer, deras faster kommer. På bordet står ljusen och challen. Vi står upp när bönerna läses och sjunger högt. ”Bore pri hagafen…”. Alla får vin – även barnen får en liten klunk. Gut shabbes säger vi alla till varandra och sen hugger vi in på maten. Gehackte eier mit zvibl, gurka, sen soppan och så kugel med kyckling. Farmor säger att det är dyrt för den är kosher men det är ju shabbes – då får man kosta på sig något extra. Jag tar flera portioner och nu är farmor nöjd med mig. Sen dricker vi te och får kompott. Barnen somnar i den gula plyschsoffan och kramar varsin klubba i de klibbiga händerna.

På nåt sätt tar vi oss hem. Vi lastar de sovande barnen som hösäckar på vagnen och konkar upp den på bussen. Vi två, jag och deras pappa, åker hem och lämnar hans mamma med disken. Jag vet att hon inte vill att jag ska röra något i köket, hon skulle inte tillåta det. Det köttiga porslinet ska staplas på

ett egendomligt sätt, på äggkartonger, och jag är definitivt inte betrodd att göra det.

Jag älskar shabbat. Jag hatar shabbat. Min verklighet är att släpa en vagn och kämpa med hans mamma. Jag vet inte hur jag ska göra för att det ska bli som jag tänker mig.

Jag vill att shabbat ska vara som i mina drömmar. Enkelt och självklart, så som jag föreställer mig att det var i Vilna före kriget, i mammas och mormor Frumas stad. När hon var gammal och jag var liten berättade hon historier därifrån. Så här kunde det låta.

”Vi var i vårt hem, det lilla huset i Kalvariska, på andra sidan floden Vilja där jag bodde med min man Mendl, hans föräldrar och våra fem barn. Alla var flickor. Heniele, Gitele, Minele (din mamma), Mashele och lilla Freidele. Livet var mycket bra kneinhore (peppar peppar). Barnen var vilda. De sprang och lekte på gården tillsammans med kusinerna.

Det var en fredag morgon och tidigt på hösten. På natten hade det regnat och trädgården doftade av fukt. Det hade ramlat äpplen från trädet, nu låg de i en ring på marken. Jag skickade ut barnen för att samla ihop dem. Sen kokade jag kompott. Inget fick gå till spillo.

Heniele, min äldsta, var redan 11 år. Jag hade skickat henne att köpa en höna, Hon fick 15 zloty. ”Måtte det räcka”, sa jag. Om hönan kostar mer får du pruta eller ge bort några äpplen.

Hon kom tillbaka med en ståtlig höna i famnen, bruna fjädrar med svarta prickar. Benen var hopbundna så den kunde inte springa iväg. ”Kim arein” (kom här) sa jag, och drog henne till mig. Hon krånglade lite innan hon gav mig hönan. ”Du ska hjälpa mig att göra ordning den”, sa jag. ”Nein”, svarade hon bestämt. Jag såg hennes surmulna ansikte men jag gav

mig inte. Jag var 9 år när mamma lärde mig nacka och hon var redan 11.

Vi gick bakom huset, Heniele hämtade den stora kniven. Jag höll hönan mellan benen och knep fast den sprattlande fågeln. Fjädrar lossnade och fastnade i kjolen. Jag la hönan på huggkubben där vi brukar klyva ved. ”Du håller benen” sa jag till Heniele. Jag drog i huvudet och höll den på plats. Heniele var blek och darrade. Det fick mig att minnas min första nackning, på gården i stan. Jag var rädd då men nu var jag van. Heniele måste växa upp och kunna hjälpa mig. Nu låg hönan fast och jag högg snabbt av huvudet som ramlade på marken. Blod skvätte och det blev en pöl på marken. Heniele höll i benen men hon tittade bort. Jag såg att hon var ledsen men tänkte att sen blir det bra. Hon kommer tycka om soppan. Jag tog hönans ben och medan den flaxade sina allra sista vingslag sprang Heniele iväg. Hon gömde sig bakom ett träd, kräktes och grät.

Jag fick plocka bort fjädrarna själv. Sedan sa jag åt Heniele att gå och leka med systrarna. Jag såg henne gå ut på gatan, ilsket sparkande på stenarna framför sig. Det var först då jag såg det – hur hon hade vuxit , börjat få bröst. Inte min lilla flicka längre.

En lång stund tittade jag efter henne. Var jag för hård? När hon föddes, min förstfödda, trodde jag aldrig att jag skulle bli som min mamma Rocha, men se vad som hänt. Jag hade blivit sträng. Från morgon till kväll jobbade jag, särskilt innan shabbes. Det ena efter det andra skulle göras och jag var trött. Jag tittade på mina händer, stora , nariga, starka händer. Imorgon, tänkte jag, ska jag vila, Jag ska sitta under träden med flickorna och sjunga. Det tycker de om.”

Livet i Stockholm rullar på, år läggs till år. Hur många shabbatot har förflutit? Hur många shabbesljus har jag tänt? Jag har hittat ljus som är korta och bra att ha på sommaren när shabbat börjar sent. Jag har jobbat och slagits med näbbar och klor för denna fredagkväll, den som fortfarande hägrar framför mig. Så många hinder att överkomma för att få till den speciella känsla – den magi – som jag vet shabbes kan ge.

Vissa hinder kommer inifrån. Andra utifrån. Ibland låtsas jag att jag är som mormor Fruma, med starka nypor, som fött fem flickor och syr deras kläder. En gång ska jag promenera fram och tillbaka på Vilnas gator, besöka området Kalvariska där hon bodde.

En eftermiddag ska jag ha ett samtal med min chef.

Jag vet att hon vill att jag ska jobba på fredagar. Jag sätter mig stelt på kanten av stolen när jag kommer in på hennes kontor. Jag tänker att jag bara ska svara på det nödvändiga. Vara kortfattad. ”Jag behöver vara ledig på fredagar” säger jag.

”Är det för sabbaten?” frågar hon.

”Ja”, säger jag.

Jag har några judiska vänner säger hon. Sabbaten börjar först på kvällen.

”Så kan det vara” säger jag torrt, ”men maten lagar sig inte själv ”.

Hon ger motvilligt med sig. När beslutet trätt i kraft ringer jag barnen. Kommer ni på shabbesmiddag, frågar jag. Mamele bor i en annan stad. Bubele ska ha AW med jobbet och kommer kanske senare. Petit choux säger ”jag har planer”. Planer. Alla säger att de hellre kommer på söndag.

Söndag har blivit det nya shabbat. Kanske går det att få ihop till shabbat en fredag varannan månad! Vad är det för schweidlach liv vi lever här? Några av mina gamla judiska vänner ses med sina barn varje fredag. Efter gogan. Men vi hör inte till de religiösa , vi är i den judiska periferin.

På söndagen gör vi middag. Jag har städat och handlat. Pappan har lagat den mesta maten. Indiskt, persisk, wok, japanskt med sobanudlar och tofu. Jag bakar ändå challe. Barnen krånglar lite, kommer sent. Jag har tagit fram det flätade ljuset och besamim för havdala. "Men mamma " säger de och skrattar åt mig. Vi sjunger Shavoa Tov och luktar på kryddorna. Vi håller varandras händer och gungar fram och tillbaka. Barnen tycker jag är larvig och pinsam men jag bryr mig inte. Jag är ändå nöjd för jag har gett dem judisk modersmjölk. Shabbes vore bra men havdala duger också.

Vi sitter länge vid bordet, flera timmar. Ett samtalsämne räcker länge. Det skrattas, vänds och vrids, böljar fram och tillbaka. Efter maten dricker vi te med citron och socker ur ryska teglas.

Det är under de här månaderna som jag skriver boken om min mormor Fruma. Jag är uppfylld av hennes väsen och det ökar min känsla för att shabbes är viktigt. Alla i familjen vet att jag jobbar med boken och de frågar försiktigt hur det går. Jag skulle vilja dela med mig och låta dem läsa texten men känner att det är ömtåligt. Så jag säger bara att jag jobbar på . Men för att gå dem tillmötes en liten bit plockar jag fram ett brev som jag översatt. Det är morfar Mendl som skriver till sin syster Sara som är i Amerika. Brevet är daterat 1941, mitt under kriget.

”När jag nu skriver är mitt hjärta sorgset eftersom jag vet att föräldrarna förbereder Pesach men att det för dom inte är Pesach utan Jom Kippur. Men jag är glad att de inte är här med mig. Nu måste jag berätta sanningen, det är svårt för oss här, särskilt inför helgerna Jag längtar efter dig och väntar på nästa brev. Glöm oss inte och skriv snart...”

Mendl berättar också att Fruma gjort sig illa i ett finger och inte kan baka challe denna shabbes. Kanske blir det då äldsta dottern Henia som gör det. Som Fruma har lärt henne, som min mamma har lärt mig, som jag ska lära mina barn.
L`dor V´dor.

TROPISK SHIVA

av Anonym

Rebecca ska fylla tolv. Efter ett decennium av ensamma, händelselösa betongsomrar ska hon på sin första utlandssemester. Och inte vart som helst, utan till Maui, Hawaii. Ön där hon föddes. Hon ska få träffa sin pappa för första gången. Mormor betalar resan.

Tyvärr följer mamma med, annars hade Rebecca nog fått bo hemma hos sin pappa och hans nya fru och bebis. Men nu ska hon och mamma bo för sig. Om än på ett hotell som ser väldigt tjusigt ut i resebroschyren. På fotona syns flamingos och papegojor och i texten under bilderna har Rebecca läst att hotellet erbjuder lektioner i hula-dans.

I ett år har hon haft engelska i skolan och tränat allt hon orkat hemma i köket för att kunna prata med sin pappa. ”Thank you for the toy you sent, I really liked it.” ”Can you teach me how to surf?” ”Do you play any instrument?” “What’s your favorite movie?”

Det är första gången hon flyger sedan hon lämnade Hawaii som tvååring. När de landar nynnar någon i planet soundtracket till Magnum. Alla skrattar. Luften är varm och sammetsmjuk. Pappa möter dem på Kahuluis flygplats, hälsar med ett hjärtligt "Aloha" och hänger himmelskt doftande blomsterleis om deras halsar.

Rebecca är glad, men jätteblyg och vågar knappt möta hans blick. Hon förstår inte hans frågor, och orden ligger på en hylla högt upp som hon inte kommer åt.

Yes? I don’t know. Plane is nice.

Mamma tycker inte att hon eller Rebecca behöver solkräm, trots att den tropiska solen är brännhet. Redan andra dagen blir Rebecca så rödbränd att hon svimmar och blir sängliggande med blåsor och solfrossa.

”Hur kan du inte smörja in henne alls”, du vet ju hur stark solen är här, hör Rebecca pappa fräsa åt mamma när han kommer till hotellet.

Mitt i feberyran blir hon upprymd av hans reaktion. Hon skulle vilja berätta att mamma aldrig låter henne gå till doktorn, hur sjuk hon än är. Eller om hur ofta hon svimmar, hur ont i magen hon har varje dag när hon ska hem från skolan. I hennes fantasi blir pappa så rasande över det hon berättar att han anlitar advokat och kräver ensam vårdnad.

Rebecca önskar verkligen att hon kunde mer engelska. Och att de fick träffas själva. Hur ska hon kunna ta upp det svåraste annars? En enda timme på hela resan ses de utan andra. Då ska det spelas tennis. Hon missar alla bollar.

De möts bara två gånger efter det. En gång med pappas kompisar och en gång på restaurang med pappas nya familj. Hon får en gul Walkman i födelsedagspresent och hennes sex månader gamla bror spiller sojasås på henne.

Hon skrattar åt allt som sägs – även det hon inte förstår. Tänk om hon fick bo här i stället. Göra roliga saker med pappa. Surfa i turkost drömvatten varje dag. Slippa vara rädd hemma.

På själva födelsedagen går hon och mamma ner till vattnet vid hotellen i Ka’anapaali. Det finns ett stånd där man kan köpa halsband med pärlberlocker. Hon väljer en blåtonad

pärla som infogas i en gyllene valstjärt - en symbol för tur på Hawaii.

”Jag tar hand om halsbandet tills limmet torkar”, säger mamma.

”Okej”, säger Rebecca. Hon är förvånad att hon får en så fin present av mamma.

När berlocken är färdig trär mamma snabbt och beslutsamt guldkedjan om halsen.

”Vad gör du, mamma? Det är ju min födelsedagspresent”, säger Rebecca.

”Nej, den är min, bråka inte nu”, säger Sara.

Hemma i Stockholm fortsätter mamma bära halsbandet dag och natt. Varje gång Rebecca ser det påminns hon om mammas kalla blick när hon trädde kedjan om halsen. Hon blir så arg att hon vill slänga allt mammas dyra smink som hon köper på NK i stället för mat till deras tomma kyl. Slänga alla högar av papper och kändistidningar som förvandlar hemmet till kaos och omöjliggör en plats vid matbordet. Det är som att halsbandet representerar alla gånger mamma annekterat eller motarbetat det som betyder mest för Rebecca. Hennes arv från morfar. Hennes umgänge med släkten. Hennes önskan att sjunga och spela.

Ibland är mamma snäll och glad. Så länge man gör exakt som hon vill. Men om Rebecca säger emot, eller bara antyder en avvikande åsikt, blir mammas ögon svarta. Då stormar hon in i Rebeccas rum hur många gånger som helst och bara skriker. Ringer Rebeccas bästis eller släkting tills de måste skaffa hemligt nummer. Alla i mammas närmaste familj har två hemnummer – ett för mamma och ett för alla andra.

Några dagar innan Rebeccas trettonårsdag sitter hon i köket och läser om en miljökampanj. Samma kök där hon låtsaspratat med sin pappa i så många år. Plötsligt dyker mamma upp, askgrå i ansiktet, med en telefonlurssladd lindad runt fingrarna.

”Pappa är död”, säger hon. ”Hjärtattack.”

Rebecca går inte på begravningen. Hon vill så gärna, men det verkar inte självklart för någon annan än henne att hon behöver vara där. Den är ju ändå på andra sidan jorden.

Ingenting finns undanlagt. Inget brev, inget föremål han velat att hon skulle ha.

Ingen säger något om hans död, inte ens mormor eller någon lärare. Kanske tror de att sorgen inte finns för att de träffats så lite.

Hon skulle vilja berätta att det är precis tvärtom. Hoppet om att en dag få lära känna honom, och bo tillsammans på Hawaii, är det som hållit henne uppe dessa år. Nu försvinner mensen och hon svimmar allt oftare. Sorgen kapslas in som radioaktivt avfall.

Ibland får hon frågor om sin pappa. Det är alltid lika svårt att svara. Hon vet ju ingenting. Mer än att han åkte till Sverige för att be morfar om mammas hand. Och att mamma tyckte att han var så lik Chevy Chase att hon och Rebecca såg hans film ”Tjejen som visste för mycket” på repeat tills VHS-bandet blev svajigt.

Hon skäms över att inte veta mer. Om vad som hände när de skildes. Om hur han var som person. Vad älskade han? Vilka kunde de ha blivit tillsammans? Samtidigt skäms hon över alla frågor och denna överförstående ursäktande längtan. Hon var ju bortvald av sin egen pappa. Den största skammen. En

fantasipappa som inte visste om att hon sjöng solo på avslutningen och fick stipendier och högsta betyg i alla ämnen. Trots att hon aldrig fick hjälp med läxorna och ibland fick göra dem med händerna för öronen – för att inte störas av mammas utbrott.

Ändå hoppades hon in i det sista att han plötsligt en dag skulle stå där på skolan och köra henne direkt till Arlanda. Föra henne till säkerhet på en tropisk 80-tals-Pegasus.

När hon fyllt 21 tar hon sig själv till den polynesiska övärld där hennes familj försvann, och får återigen en tropiskt doftande blomsterlei om halsen – nu av sin mammas första man Joel.

”Du är otroligt lik Sara”, säger han och ler brett medan de går till bilen.

Den värsta komplimang hon kan tänka sig. Det spelar ingen roll att mamma ser jättebra ut och till och med gjort modelljobb. Hon vill inte vara lik henne på något sätt.

Tur att Joel är en humörhöjare av rang. Gammal sjöman, sjungande skådis och ett äventyr i sig. Med spänstig programledarenergi tar han med henne till svarta sandstränder och bjuder på röd ananas och hawaiianska sägner om vulkanfamiljer och förtrollade blommor. Mitt i mytologin strösslar han in anekdoter från tidigare jobb – bland annat ett hotell där Steve Jobs och Harrison Ford betalade jättemycket pengar för att bo som forna tiders hawaiianer. Harrison Ford blev tydligen jättesur när han inte fick ha sin mobil i bungalowen.

De skrattar och tystnar. Han berättar berörande om sitt liv med Rebeccas mor, medan han tittar ut över de grönblå vågorna. Hur vackert allt började, tills hans trauman från

barndomen och Vietnam tog över, och hon lämnade honom. Nu är han AA-sponsor sedan 20 år och dricker bara smoothies.

Blicken mörknar en nyans när hans efterföljare kommer på tal.

”Jag var inget fan”, säger han. Jag tror hon hade rätt i att han var med andra kvinnor.

Efter skimrande dagar av hajk och historieberättande, reser Sara vidare till Maui. Där lyckas hon lokalisera sin pappas vän Mark, som är ett desto större fan.

”David var smart och rolig. Han kom alltid ihåg allas födelsedagar, och lämnade ibland hemliga presenter i ens fickor. Han var en fantastisk vän”, sa han.

”Vad brukade han säga om mig?” frågar Rebecca.

”Jag minns ärligt talat inte att han nämnde dig. Men jag är säker på att han hjälpte dig att hitta mig nu.”

Ursäkta, men vilket j-a new age-dravel, vill hon tänka, men får inget grepp om känslorna.

Trots att pappa inte kämpat för henne och knappt hört av sig, hade han suttit så säkert på sin piedestal. Nu var sockeln sprucken.Vad var han för människa egentligen? Hur kunde man inte någon gång diskutera sitt förlorade barn på andra sidan jorden med en av sina bästa vänner? Hur kunde man lämna en tvååring till någon som man själv beskrivit som så galen att man aldrig mer vill träffa henne?

Rebecca besöker restaurangen som han drev. Den ligger vid strandgatan Front Street i Lahaina och har aprikosa sammetssoffor, vackra blomarrangemang och schackrutigt golv. Gästerna ser ovanligt harmoniska ut. Som att de

verkligen värdesätter ynnesten att få uppleva en av jordens vackraste platser. Vad skulle hon inte ge för att komma hit en kväll och se honom i full aktion. För att höra hans sida av saken.

Det finns ingen grav att besöka eftersom hans aska spritts i havet. Rebecka tar sig till en strand nära hans jobb, eftersom hon inte vet var han bodde. Hon kastar blommor i vattnet, enligt hawaiiansk tradition. Om du ser eller hör mig, kan du väl ge ett tecken, tänker hon motvilligt. Låt något ovanligt hända här där jag står.

Knappt är tanken formulerad innan en magnifikt glittrande regnbåge intar himlen. Långsamt vänder hon sig om. Där står ett bröllopspar. Rebecca är vetenskapligt lagd. Regnbågar och bröllop är stapelvaror på Hawaii. Ändå. Under några sekunder upplever hon någon form av kontakt. Någon form av trevande lugn.

När hon kommer hem till Mark igen ger han henne några papper och brev han hittat. Hjärtat bankar hårt. I högen hittar hon pappas cv, och läser hungrigt igenom den på jakt efter ledtrådar.

Sociologiföreläsare på Chapman University,

semesterhusförmedlare åt Prince, extrovert och flexibel.

Under personligt står det att han spelar mycket tennis.

Och att han har ett barn.

Ett enda.

Hennes lillebror.

En decembermorgon många år senare sitter hon i vardagsrummet. Barnens prylar ligger utspridda över golvet och hon böjer sig ner för att plocka upp Harry Potters lego-uggla Hedvig. Marvin Gayes ”Purple Snowflakes” dyker plötsligt upp på spellistan.

Hon önskar att pappa levt och att de kunnat fira jul tillsammans. Klätt en julpalm i plumeriablommor, skrattat åt The Surfers jullåt ”Here comes Santa in a Red Canoe”, och sedan boogieboard-surfat ut i vågorna. Hon förstår fortfarande inte, men har förlåtit honom nu. Pluggat psykologi, gått i terapi, ventilerat med vänner. Lekt och läkt med sina fantastiska barn. Det svåraste har varit kärleksrelationer. Men kanske en dag.

Ljudet är nästan omärkligt. Ett brev singlar ner som en snöflinga på hallgolvet. Det syns på 30 meters håll att det är från mamma. Färgen på kuvertet, handstilen, barnklistermärken fast detta brev enbart är till henne, inte till killarna.

Inuti ligger flera kuvert. Från pappa. Pappa som försökt hålla kontakten.

”My darling Rebecca”, börjar ett av breven. Han ber henne skicka bilder på sina kompisar från skolan med kameran han skickat. Och berätta om sig själv, sina intressen och drömmar. Sedan bönfaller han Sara om att lära deras barn engelska, och skriver till Rebecca att han så gärna vill lära känna henne innan någon stilig ung man stjäl hennes hjärta.

”Det här var väl fint skrivet?”, har mamma skrivit på en lapp och lagt i kuvertet. Det är första gången Rebecca ser breven. Blodet lämnar pannan, sjunker ner.

Hon ser sina nioåriga händer sträcka sig mot pappas händer, genom rymden, genom tid och rum. Hon ser ett dussin brev skrivna till henne som tvååring, femåring, sjuåring och elvaåring singla ner bland stjärnor och meteoriter, glida genom hennes fingrar utan att hon lyckas fånga dem.

HAVDALA

av Janet Suslick

Det är söndag förmiddag. Barnen och deras vuxna är på väg in i Hillelskolans ljushall. Skorna klapprar mot stengolvet. Kompisar som inte har sett varandra på en vecka tjoar och tjimmar, men snart blir det tyst. Innan barnen går till sina klassrum välkomnar alla den nya veckan tillsammans. Hannah, David och Jakob håller varandra i händerna medan de sjunger och gungar lätt från sida till sida i takt till musiken tillsammans med de andra. Ritualen gör Hannah lugn. De sjunger brachot över vinet och kryddorna och avslutar med brachan över elden.

Innan pojkarna började på rellen kände Hannah inte till havdalaceremonin. Den enda judiska helgen som hon firade hemma var chanuka, men föräldrarna orkade sällan tända ljusen åtta kvällar i rad. Pesach och rosh hashana firades hos släktingar. Det föregicks alltid av att Hannahs mamma och pappa bråkade med varandra. Barnen skickades ut till bilen. En evighet senare kom föräldrarna. Då var det inga höjda röster, men konfliktkänslan följde med under bilfärden och hem till kusinerna med de plastöverdragna möblerna. Vad osämjan handlade om förstod aldrig Hannah, men det hade med det judiska att göra.

På fredagskvällar var Hannah alltid tillsammans med sin familj. Oftast åt de veckans bästa mat och alla var på gott humör, så minns hon det i alla fall. Men de tände inga ljus, bad inga böner, kallade det inte för shabbat.

När havdalaceremonin är slut springer pojkarna till sina klassrum. Hannah går till lärarrummet där det ordnas diskussioner för föräldrarna. Denna gång handlar det om blandäktenskap. Många som deltar i samtalet har, liksom Hannah, barn med gojim. Efter en inledning uppmuntras de att berätta om kompromisser de har gjort för att få äktenskapet att fungera. När det blir Hannahs tur, berättar hon att David och Jakob inte är omskurna.

Hannah minns hur det var. Från början hade hon och hennes man inget judiskt liv. Det var ingen hemlighet att Hannah var judinna, men hon brukade inte fira shabbat eller de andra judiska helgerna. När de visste att barnet de väntade skulle bli en pojke, förde hon omskärelse på tal. Hannahs man var emot. Som barn hade han en judisk kompis som alltid blev mobbad i omklädningsrummet i skolan. Han ville inte utsätta sin son för det. Hannah accepterade det. Det var inte så stor sak för henne och det låg något i hans resonemang.

Hon tycker att det är mycket viktigare, nu när de är skilda, att han följer med pojkarna till rellen varannan söndag. Han gör det av samma anledning – av omtänksamhet. Han förstår kanske inte varför, det gör hon knappt själv, men han vet att det är viktigt för henne att pojkarna får en mer grundlig judisk identitet än hon själv kan ge dem.

Hon vill att pojkarna ska veta att de är judar och känna sig stolta över det. Och kanske viktigast av allt – hon vill inte att det ska vara slut på judar i familjen. Därför går pojkarna på rellen. Därför firar de shabbat och de större judiska helgerna.

Tankarna vandrar. Hon tänker på ett fotografi taget en fredagskväll några år tidigare. David står med ett durkslag på huvudet. Hans bångstyriga, blonda lockar sprätter ut runt kanten. Storebror Jakob står bredvid i en vit kockmössa som

han fick när han bakade matza med Chabad på rellen. David sneglar förväntansfullt på det Jakob håller i sina händer: en nybakad luciachalla – ett flätat, saffransgult bröd, fortfarande varmt.

Visst har det blivit kompromisser, men pojkarna vet mer om judendom än vad hon själv gjorde i samma ålder. De firar shabbat och kallar det för shabbat, även om brödet i december är gult och brachan lite fel: ”Baruch ata Adonaj elohenu melech ha’olam borei p’ri ha luciachalla.”

Hannah är inte beredd på hur hennes bekännelse om att pojkarna inte är omskurna tas emot. Det blir tyst i rummet. Efter ett tag sätter ett försiktigt sorl igång. En kvinna med guldbågade, ovala glasögon anser att Hannas pojkar i så fall inte är judar. Samtalsledaren nyanserar bilden lite, men håller i stort sett med henne.

Efter samtalet är det några som i smyg berättar för Hannah att deras söner inte heller är omskurna men att de aldrig skulle berätta det öppet. Andra undviker hennes blick. De säger inte hejdå som de brukar när de hämtar sina barn och ska hem. De hälsar inte veckan därpå och inte de följande veckorna heller.

Barnen fortsätter att trivas på rellen och för Hannah är det huvudsaken. Hon slutar delta i samtalen för föräldrarna, börjar springa på Djurgården efter havdala istället. Det är vår och hägrarna häckar.

FÖRSTA GÅNGEN

av Anette Sallmander

Portdörren är tung och svår att få upp. Jag kämpar mig in i det lindblomsgröna trapphuset. Jag är blå. Klädd i jeans, jeansjacka och under den en tunn blus där fjärilar flyger mellan blusens vertikala ränder och mina revben. Känner mig osäker på hur mannen jag är på väg till ser ut. Att han är regissör, det minns jag.

När jag var liten hade jag varit barnskådespelerska. På scen och inför kameran hade alla känslor varit tillåtna. Hemma var stora uttryck förbjudna. När jag sökande tar mig upp för de sneda gamla trappstegen i trapphuset, med fönster mellan våningarna, känner jag mig som en skådespelerska i en svartvit fransk film. På våning två finner jag skylten med regissörens namn på en stor dubbeldörr. Inte en sådan där liten enkel ful dörr i teak som hemma utan en pampig dubbeldörr som kan öppnas brett om det skulle behövas. Tänker att en dörr inte bara är en dörr, är en dörr, är en dörr, på det viset som en ros, är en ros, är en ros. I handen har jag en genomskinlig plastpåse med Alice B. Toklas självbiografi av Gertrude Stein och Anais Nins dagbok.

Jag trycker på ringklockan och hör steg inifrån. Thomas öppnar, han är rufsig i håret och klädd i en överraskande välstruken vit skjorta. Plötsligt minns jag ansiktet vars skäggstubb jag känt mot mitt ansikte veckan innan på min svenskfrökens Palemonas 30-årsfest. Hon var annorlunda jämfört med de andra lärarna på Kungsholmens gymnasium. Yngre, konstnärligare och friare. Hon hade sett något i mig

för att jag skrev intressanta uppsatser och bjöd in mig till festen så jag fick träffa hennes konstnärsvänner. Atmosfären där var ny och spännande och jag kände mig genast hemma. När jag skulle överlämna min present till Palemona såg jag Thomas för första gången. Han satt vid köksbordet och skrattade, låtsades oberörd men givetvis noterade han min närvaro, varför skulle jag annars stå här på tröskeln in till hans hem?

Thomas höjer ögonbrynen, ler snett, kanske lite nervöst och gör en gest för att visa mig in – Jag kommer av mig. Plötsligt undrar om jag kanske borde haft med en present. Det brukar alltid mamma ha när hon blir bortbjuden oavsett om någon fyller år eller inte.

”Kom in!”, säger han och ser uppriktigt glad ut.

I korsdraget slår dörren igen med en smäll och jag snubblar till. Blir uppfångad. Känner igen hans doft från festen. Frigör mig och slänger av mig jeansjackan på en överfull tamburmajor men behåller kängorna på. Min blick vandrar runt i våningen. Modern konst. Fulla askkoppar. Tomma tekoppar. Vinglas lite här och där. Flera backar med LP-skivor med spännande skivomslag. Jag väljer ut en LP med Bowie och lägger den försiktigt på grammofonens tallrik, lägger på pick-upen och tar upp en cigarett. Han tänder den. Jag blåser röken i hans ansikte. Vi är i en lek. En fiktion. Jag sätter mig i en läderfåtölj vid det öppna fönstret. En vindpust får fatt på den tunna linnegardinen och lägger den som en slöja över mitt ansikte.

”Min brud”, säger han, lyfter på slöjan och kysser mig.

En förnimmelse sprider sig från låren till underlivet. Jag känner igen känslan. För jag har rört mig själv, det har jag, ofta och länge men aldrig gjort det med en man. På Bnei

Akiva-resan hade jag förvisso varit ihop med en israelisk kille, men vi hade inte kommit längre än till kyssar. När vi blev påkomna blev han genast hemskickad från den ortodoxa kibbutzen till sina föräldrar i Jerusalem. Nu händer det uppenbart opassande igen och jag vet att jag ger efter för något som är långt från det som mamma och pappa drömmer om. De begär bara en sak av mig. Att jag ska behålla mitt goda anseende så att jag kan bli bortgift med en judisk pojke.

Istället dansar jag till Bowies ”Heroes” i en stökig våning i innerstaden medan Thomas sjunger ”Oh we can be Heroes, just for one day. I will be king. And you, you will be queen.” När han avslutat frasen sänker han volymen. Jag slutar dansa. Sätter mig i läderfåtöljen igen. Bakom den hänger en spegel som han tar ner från väggen och lägger i mitt knä. Ur fickan fiskar han upp en liten påse med vitt pulver.

”Jag har fått det av en läkare, det är världens bästa baksmällemedicin.” Han möter min blick och ler. Först detta sedan går vi ner på KB och dricker champagne, fortsätter han.

”Kungliga biblioteket?”

”Konstnärsbaren,” svarar Thomas och garvar.

”Såklart,” säger jag, som om jag visste något om vare sig om den ena eller andra institutionen.

Palemona hade pratat om att vi skulle göra ett studiebesök på Kungliga biblioteket men det enda bibliotek jag faktiskt vet något om ligger i Solna Centrum. Där har jag tagit mina första balettlektioner, där lånar pappa sin studieliteratur och där har jag firat judiska högtider med Solna Sundbybergs-minjan.

Thomas häller varsamt ut pulvret ur den lilla påsen över spegeln. Med ett visitkort hackar han runt i den lilla högen och formar fyra prydliga vita linjer.

”Har du en sedel?”

Jag räcker Thomas femtilappen mamma givit mig när jag berättat att jag skulle gå på bio med min klasskompis. Han rullar ihop den gula sedeln, prydd med teaterkungen Gustav den tredjes porträtt till ett rör, sedan för han det mot sin näsa. En linje vitt pulver försvinner in i den ena näsborren och ytterligare en dras in i den andra.

”Din tur”, säger han.

”Ska jag?”

”Den som gett sig in leken får leken tåla.”

Innan jag hunnit tänka drar jag i mig pulvret på samma sätt som Thomas gjort. Det är ingen tvekan om vart vi är på väg. Min kropp reagerar direkt. Alla sinnesintryck blir glasklara. Huden blir känsligare. Doftsinnet finkalibrerar sig djuriskt och andningen blir häftigare. Jag knäpper av honom skjortan och slänger den på det stökiga golvet. Han drar av mig blusen och snörar av mig kängorna sedan sliter han snabbt av mig jeansen och trosorna i ett svep. Han kysser mig från tårna upp till skrevet. Jag skrattar som ett kittlat barn.

Thomas tittar upp, kommer av sig, det är som om han plötsligt blir påmind om min ålder. Han ser ut att undra över vad barnet gör i den här filmen. Då förstår jag att min skådespelarprestation hamnat utanför den förväntade karaktären. Det rättar jag till genom att ta hans händer och dra med honom till sängen. På gavlarna av mässing och gjutjärn hänger några sjalar som jag rycker till mig. Jag

binder dem runt hans hand och fotleder. Sedan knyter jag fast i honom vid sänggavlarna.

”Din lilla galning!” utbrister han gillande.

En bild av det trevande hånglet på kibbutzen fladdrar snabbt förbi min näthinna innan jag sätter mig på Thomas. Nu finns ingen tvekan. Kokainet har öppnat nervbanornas känslighet och kreativitet. Alla sinnen står vidöppna. Innan jag lär känna hur mannen låter när han talar, lär jag känna hans tungas sanning. Den finner min blygd, eliminerar den och gör mig fri. Doften som jag lärt mig skämmas över förvandlas till paradiset. Jag är invigd. Det är just det här som allting handlar om. Allt annat bleknar. Bara sötman, sältan och förnimmelsen av hav och peppar blir kvar. Att jag kommer för honom gör honom galen.

Efteråt drar vi i oss lite mer kokain innan vi storslaget klär oss och promenerar den vackraste stockholmspromenaden i världshistorien till Norrmalmstorgs KB. Vi hänger i baren med de svenska 10-talist konstnärernas måleri på väggarna. Livet expanderar. Precis när vi säger att vi måste se filmen ”1900” av Bertolucci slänger jag en blick på armbandsuret jag fått av pappa. Jag har lovat vara hemma till tolv.

”Måste gå tyvärr.”

”Kom igen. Vaddå måste.”

”Måste! Jag ringer dig. Ring inte mig, lova det.”

Jag kastar mig in på KB:s toalett och tvättar av ansiktet. Får tillbaka jeansjackan av garderobiären och skyndar till tunnelbanan. Hela vägen hem tänker jag, det här måste jag göra igen. Och igen.

När jag öppnar dörren är mamma och pappa vakna och sitter i vardagsrummet. Allt är som vanligt. Men i mig är ingenting sig likt. Allt jag vetat och känt till, är ommöblerat.

Mamma reser sig upp och pussar mig på kinden.

”Var filmen bra?”

”Ja”, svarar jag kort och spelar trött för att komma undan

”Vad såg ni?”

”Äventyrsfilm. Berättar imorgon.”

Jag slinker snabbt in i mitt blommiga flickrum. Det har med ens blivit för barnsligt. Sängen är för liten eller så har jag blivit för stor. Något med rummet är över, förbi, borta. Nästa dag stannar jag kvar under täcket och läser klart Anais Nins dagbok. Jag duschar inte förrän sent på kvällen och bestämmer mig för att jag inte tänker berätta vad jag varit med om för någon.

Ingen skulle förstå utan att försöka sätta stopp för det. Den förbjudna frukten är nu min.

SKUGGAN PÅ STRANDEN

av Elisabeth Wolpert

Susse satt uppkrupen i baksätet med en bok. Den hette ”Kram” och var den första i en serie som hon lånat på biblioteket. Hon läste med blossande kinder.

”Vad säger du, Stella? Skall vi åka till Berchtesgaden?”

Pappan hade varit tyst ovanligt länge men nu sade han något som gjorde att mammans händer sjönk ned i knät. De brunbrända fräkniga händerna hade varit upptagna med en stor stickning, nu låg de helt stilla ovanpå tröjan som växt fram. Från sin utsiktspunkt, snett bakom mamman, kunde Susse se hur hon blivit vit under fräknarna och solbrännan. Hennes mamma såg alltid pigg ut. Idag hade hon klätt sig somrigt i klarrött linne och mörkblå shorts över den runda rumpan. Nu stirrade hon bara rakt fram på motorvägen som sträckte sig långt framför dem.

Pappan slängde en blick på mamman.

”Det är bra för oss att åka dit.”

Susse såg hur mamman vände sig långsamt mot pappan och såg på honom med stora ögon, nästan som om mamman hade varit ett barn och pappan den ende vuxne. Susse tyckte det såg ut som om mamman hade svårt att finna orden men till slut sade hon:

”Varför skulle det vara bra för oss?”

De pratade polska vilket var ett språk som Susse förstod, om hon ansträngde sig. Pappan höll ett bestämt tag på ratten med bägge händerna, tittade framåt och fortsatte:

”Han och hans män försökte döda oss. Vi åker dit och manifesterar att vi lever.”

Pappan tittade igen snabbt på mamman, sedan släppte han högra handen från ratten och lade sin hand över hennes. Susse såg att pappan körde i 100 kilometer i timmen och önskade att han skulle titta rakt fram och ha bägge händerna på ratten.

Mamman fortsatte att titta på pappan, Susse såg att hon hade återfått lite av sin vanliga färg på kinderna.

”Vi ska inte visa dem någonting. Och vi ska inte vara en enda minut mer än nödvändigt i det här landet.”

”Stella, lyssna! De försökte mörda oss. De misslyckades och nu är vi på en fantastisk semester med vårt underbara barn. Exakt det är viktigt att visa.”

Mamman vände sig om mot Susse. De ljusbruna ögonen var uppspärrade och hon sade:

”Din pappa vill besöka Hitlers örnnäste. Vill du åka dit?”

Susse betraktade sin mamma medan hon funderade över ordet örnnäste. Hon tyckte att det var ett spännande ord. Hitler visste Susse en del om. Pappan hade berättat att Hitler hade mördat hans familj och släkt. I våras, när hon hade gått i sexan och de hade haft undervisning om andra världskriget, hade serien ”Förintelsen” gått på TV. De hade sett på serien tillsammans, alla tre i familjen. Vid ett tillfälle hade hennes mamma, som till skillnad från pappan aldrig talade om kriget, satt sig upp i soffan och pekat på TV:n med ett anklagande pekfinger.

”Det där”, utbrast hon. ”Det där hände oss!”

Det var när tyska män med vapen hade trängt sig in hos judiska familjer och tvingat ut familjerna ur deras hem. Judarna hade gått på ett långt ledset led, med enbart en väska i handen. Bilden hade ristat sig in i Susses hjärna. Och nu ville pappan åka till Hitlers örnnäste? Hon försökte känna efter vad hon ville. Hon visste att pappan alltid hade en tanke bakom det han sade. Susse tittade på sin mamma:

”Men det är kanske bra att få veta lite mer?”

Mamman vände sig om mot pappan. För ett ögonblick var Susse rädd att hon skulle börja gråta. Men Susse visste att hennes mamma aldrig grät. Inte ens när hon klämt sitt finger svårt i en bildörr hade hon gråtit eller skrikit.

”Ja…om du så gärna vill åka dit så åker vi väl dit.”

Sedan tog hon upp sin stickning igen. Pappan nickade tyst och efter en halvtimme satte han på blinkersen och styrde av autobahn. Sedan körde de en stund på en mindre väg och kom fram till ett högt berg. Han parkerade deras mörkgröna Volvo med den vita husvagnen vid kanten på parkeringen. De gick mot entrén och åkte upp, genom berget, i en blänkande hiss. Från bergets topp var det en fin utsikt över dalar och andra berg. Men för en gångs skull tittade de inte på utsikten och de tog inga foton. De gick runt uppe på berget där det fanns en utställning. Föräldrarna var tysta. Pappan som alltid brukade bläddra i guideböcker, berätta och peka på intressanta saker sade inte ett ord.

På vägen ned, i den blänkande hissen, sade han att det enda han kunde tänka var:

”Du försökte mörda mig, din jävel! Jag lever och du är död!”

Ute ur hissen gick pappan snabbt före till bilen. Mamman och Susse gick efter honom. Susse tänkte att hon aldrig förut, i hela sitt tolvåriga liv, hade hört sin pappa svära.

Efter ”Kram” hade Susse läst ”Puss” och nu läste hon ”Love, love, love”. Hela familjen låg på stranden i skuggan från ett stort parasoll. Mamman läste ”Farmor och vår Herre” och pappan läste en tjock bok som hette ”Tredje rikets uppgång och fall”. Med jämna mellanrum sade han:

”Det här hade jag inte en aning om.”

Nu lade mamman undan sin bok, ställde sig upp och tittade ut över havet och solglittret. Hon vände sig mot Susse och pappan:

”Ska vi bada?”

Susse hade svårt att slita sig från boken men slog ihop den och ställde sig upp. Pappan lyfte blicken, log och sade:

”Gå ni, jag vill läsa klart kapitlet.”

Mamma tog med sig en boll och de sprang ut i vågorna. Mamma gjorde svåra kast så att Susse skulle hoppa högt upp och långt till sidan. Susse kastade kluriga bollar tillbaka. Hennes mammas korta mörka hår blev fullt med glittrande vattendroppar och hon stod lätt framåtböjd i vattnet och ropade:

”Kom igen, svårare!”

Efter en stund lämnade de bollen på stranden och simmade långt ut i de djupblå vågorna. Susse älskade att bada med sin mamma för då var mamman glad och sände strålande leenden och luftpussar till Susse.

När de gick upp ville mamman promenera och Susse följde med. Fötterna sjönk ned i den ljumma sanden. Några killar

och tjejer spelade beachvolley, andra stod i strandkanten och pratade medan vågor sköljde runt deras vrister.

Susse såg hur snygga de italienska tjejerna var - smala kring midjan med små toppiga bröst. Susse hade blivit tjockare under året som gått och det kändes inte lika bekvämt att gå omkring i bikini. Men hon hade sett en strandklänning i tunt turkost tyg som hon gillade. Hon skulle just fråga sin mamma om de kanske kunde köpa klänningen när mamman sade:

”Jag tycker att det är otäckt med de amputerade tyskarna. Jag kan inte låta bli att undra vad de gjorde under kriget.”

Susse lyfte blicken och tittade sig omkring. Hon hade inte tänkt på det men här och var satt det äldre män, de flesta med jättetjocka håriga magar, som saknade ett ben eller en arm.

Hon gick vidare bredvid mamman men inuti kände hon hur det blev alldeles vitt och tomt, glödgande ilsket vitt. Mamman som aldrig brukade tala om kriget - måste hon göra det nu när de gick på den här vackra stranden? Och dessutom hade hon fel!

Pappan hade berättat om SS-razzior där alla judar i en by hade mördats. Han hade också berättat om hur han hade fått sjukvård av en soldat i Wermacht, när pappan hade blivit ytligt träffad strax innan befrielsen. Han hade sagt att den soldaten verkade vara en mer normal typ jämfört med sadisterna i SS och Gestapo.

”Men mamma…var det inte SS och Gestapo som mördade judar? De som förlorade armar och ben - var inte de frontsoldater i armén?”

Mamman tittade på Susse med kolsvarta ögon:

”Men de kanske bytte plats? Någon som var i ett dödsläger kanske fick åka till fronten sedan? Om jag går fram och frågar dem så kommer de att ljuga.”

Mamman lät jättearg. Det var för mycket Nazityskland på den här resan, det kände Susse nu. Först örnnästet och nu tyska män som varit i kriget.

Susse tog sin mamma under armen:

”Kom, vi går tillbaka till pappa.”

Mamman mumlade något ohörbart men följde med Susse. De gick ner till vattenbrynet och tillbaka över den våta mörka sanden där vågorna hade lämnat sina minnen, i mönster av salt.

SKÄRVOR AV EN FAR

av Monique Jaoui

Papper ligger runt om mig, försöker sortera och lägga i högar. Journalen från Långbro sjukhus, pappas brev till sina föräldrar och syster, några svartvita foton, ett i färg där han har armarna utsträckta bakom mig och mina syskon. Så många minnen, så många tankar som virvlar och jag vet inte var jag ska börja, läser i journalen, stirrar på fotot, reser mig, börjar om.

Joseph Jaoui

Bjurholmsplan 30

lördag, 5:e oktober, 1958

Mycket kära Föräldrar,

Jag har väl mottagit ert brev där jag med glädje får veta att allt är bra med er. Likväl med oss allt tack till Gud. Min älskade Ani har återhämtat sig väl efter förlossningen och lille André växer och utvecklas, allt tack till gud.

Under mitt besök i Tunis bad ni mig att komma till Israel så fort det bara gick när ni väl flyttat dit. Vilket jag gjorde efter att ha mottagit ert brev.

Min fru och jag lämnade Israel på grund av avsaknad av arbete och bostad. Dessa omständigheter tvingade oss att lämna Israel.

Jag avslutar genom att önska er allt det bästa inför det nya året 5.709.

Ani, André och jag själv omfamnar er långväga och mycket starkt hela familjen och önskar er ett artigt CHALOM.

Er Son: Joseph

När han skriver det här brevet är min pappa Joseph trettio år gammal. Jobbar på KF:s skofabrik på Södermalm. Han är alltid välklädd, grå kostym och vit skjorta. Han röker pipa och han vill skydda sin hustru efter de fasor hon överlevt. När sonen är äldre vänder sig Joseph till honom och säger att de måste ta hand om Ani. Hon har varit med om hemska saker.

Pappas släkt utgörs av en lång rad av rabbiner. Hans morfar, Joshua El-Maliach, var Le Grand Rebbe i Tunisien.

I Sverige var mina föräldrar Joseph och Anna ensamma. De hade inget gemensamt språk. Anna talade ungerska, Joseph talade franska och arabiska. Hebreiska kunde de båda lite och användes när de inte ville att barnen skulle förstå. Ani talade svenska, hon hade levt i Sverige i tio år efter kriget.

Efter några år i Sverige arbetade Joseph nätter som typograf på Dagens Nyheter. Hans svenska var vid det laget så pass bra att när något var felstavat i tidningen blev han tokig. Själva arbetet utförde han som han skulle, men efter ett tag började arbetskamraterna notera märkliga saker i hans beteende. Bland annat brukade han buga för lastbilarna, 18 våningar ner. Han hade haft med sig en kniv till arbetet. Hans arbetskamrater blev oroliga för hans psykiska hälsa. Vid ett tillfälle följde en arbetskamrat honom hem efter ett utbrott.

Hans hustru hade märkt av förändringen men inte haft kraft att göra något.

Han var övertygad om att han var förföljd. Läste horoskop och tydde dem. Ett av hans stora problem i Sverige var att alla var så artiga. Han har aldrig upplevt sådan artighet tidigare.

20.10 1966 – Långbro sjukhus

Akut psykos (misstänkt schiz?) med kraftigt sänkt sinnesstämning.

Trängande vårdbehov p.gr. av akut suicidalrisk får anses föreligga.

Avfärdar sin sjukdom som en bagatell och orsakad av att han studerade Veckorevyns horoskop.

I journalen står det att han gjort snaror och vill hänga oss allihop.
Barnen – det vill säga mina bröder och jag – ska enligt journalen ha låst in oss i barnkammaren. Tydligen grät och skrek vi. Jag minns inte, vare sig att incidenten inträffade eller att vi någonsin pratade om det efteråt.

Det rådde en tystnad kring pappas sjukdom i vår familj. När han blivit inlagd undrade jag och mina bröder vart han tagit vägen men ingen av oss frågade. Min storebror mindes pappa som frisk. En pappa att bada med på somrarna, som brukade spela poker med vännerna. Han såg förändringen tydligare än vi andra. Hur pappa blev allt mer paranoid, hur han muttrade när han läste tidningarna – om att någon var ute efter honom.

Jag blev tystare och försökte inte märkas. Jag försökte vara så snäll som möjligt så inget utbrott kom. Det hjälpte inte. Han skällde ut servitörer, busschaufförer, barnen på gården och andra som kom i hans väg.

Pappa insåg inte att han var sjuk. I alla fall inte vilken slags sjukdom han led av. Ändå godtog han behandlingen på Långbro utan större protester. "Är jag på sjukhus är jag väl sjuk" resonerade han.

1975.

En solig eftermiddag sitter vi allihop i ett rum på Långbro. Det är slutet av maj. Utanför vajar de stora ekarna i vinden. Det är första gången vi barn är på sjukhuset.

Utöver vår familj är en läkare och manlig skötare med i rummet.

Ett trist, grått och trångt undersökningsrum. Mamma sitter och gråter tyst på en metallpall i ett hörn. Läkaren vänder sig till oss syskon. Jag är 14, mellanbarn. Min lillebror är två år yngre och min storebror har just fyllt 19 år.

Läkaren frågar: ”Är ni rädda för er pappa?”

Ingen svarar. Han frågar igen. Inget svar då heller.

Pappa går omkring i rummet. De andra sitter still. Han stannar och tittar på mig.

”Är du rädd för mig, Monique?”

Tusen tankar går på en sekund genom mitt huvud.

”Näej, inte jag men alla mina kompisar,” lyckas jag stamma fram.

Han vänder sig till min lillebror.

”Är du rädd för mig, Eric?”

”Nej, inte jag men alla mina kompisar”, svarar Eric och tittar ner i golvet.

Han vänder sig till min storebror.

”Är du rädd för mig, André?”

”Nej, men jag vill ändå inte att du kommer hem och hälsar på.”

Vad som händer sedan minns jag inte riktigt. Jag kommer bara ihåg känslan som växer sig starkare när jag går igenom sjukhusparken på väg till tunnelbanan. Nu, nu har jag förrått honom. De förstår hur rädda vi är. De kommer aldrig låta honom komma hem igen.

Under många år tänker jag inte så mycket på pappa. Först när jag blir vuxen, gifter mig, får egna barn dyker han upp på allvar i mina tankar. I virriga funderingar på dagarna. I mardrömmar på nätterna. Jag är rädd att bli lika knäpp som han var. Utseendemässigt är jag den av syskonen som är mest lik honom. Jag har samma färger som honom, samma synfel och hans språkbegåvning är jag den enda av oss som ärvt.

När jag är drygt fyrtio år gammal lär jag känna hans familj. Han hade brutit kontakten med dem. Hos min faster Lilly i Rehovot får jag se brev han skrivit till dem. Ett av dem fotar jag av och hemma i Stockholm får jag sedan hjälp med att översätta det från franska.

Brevet är daterat juli 1975. Två månader efter vårt möte med honom på Långbro. Han skriver att allt är bra, att allt är väl med familjen och att jobbet går som det ska. Ingenting om sjukhuset. Inget om hans tillstånd. Ett drygt år efter att han skrivit brevet – hösten 1976 – ber han om permission över helgen. Han tar pendeltåget till Nynäshamn, går ut i skogen och sväljer de tabletter han under en längre tid samlat på sig. Ett par med en hund hittar honom, ihjälfrusen, tre dagar därpå.

Jag tittar på brevet, det sista han skrev till sin syster. Om och om igen läser jag det. Jag tar upp fotot där han står med mig och mina syskon. Hans mörka ögon döljs bakom ett par solglasögon. Han är nyrakad, som alltid. Jag lägger ner fotot igen, reser mig och låter allt ligga kvar, i en röra på golvet.

OLYCKAN

av Yvonne Sjöblom

Jag gick i klass fyra och var tio år. Min lärare hette magister Palmestig, han var alltid klädd ien beigebrun tweedkavaj. Han brukade börja morgonen med att lägga sin ljusbruna svinläderportfölj på katedern. Öppnade den och tog fram en blå anteckningsbok där han hade våra namn nedskrivna. Sedan tittade han ut över klassen och spände blicken i var och en samtidigt som han under tystnad prickade av våra namn. Klara dagar lyste solen in lite snett genom de stora fönstren och belyste katedern där magistern satt.

En måndagsmorgon slängde han upp portföljen som vanligt men öppnade den inte. Han var vit i ansiktet och gravallvarlig när han tittade ut över klassen. Hans röst darrade en aning när han tog till orda.

”Jag har något tråkigt att berätta för er. Margareta är inte här i dag som ni ser. Hennes mamma var med om en trafikolycka i lördags eftermiddag och gick bort. Hennes pappa satt också med i bilen men han klarade sig som tur var.”

Jag hade redan konstaterat att hennes bänk var tom då den var placerad framför min i samma rad.

”Jag tycker att ni ska skriva några tröstande ord och rita en teckning till Margareta för det kommer dröja ett tag innan hon kommer tillbaka.”

Jag ritade några blommor som satt ihop med ett band i en bukett och skrev med min vackraste skrivstil ”Jag tänker på dig och kom snart tillbaka”.

På rasten pratade vi om vad som hade hänt. Gunilla som var bästa kompis med Margareta samlade oss flickor runt sig. Hon var högtidlig och lät som en vuxen när hon berättade att Margaretas föräldrar hade åkt bil på en smal väg som heter Riddarstigen och i en korsning hade det kommit en annan bil som var skymd och kört in i deras, vid den sidan där mamman satt. Den bilen som de krockade med hade haft en våldsam fart så mamman hade dött på fläcken.

När jag kom hem från skolan berättade jag om vad som hade hänt. Det visade sig att min mamma redan hade hört om olyckan. Mina föräldrar och Margaretas pappa jobbade på samma skola. När vi åt middag pratade mamma och pappa om olyckan och jag såg allt framför mig igen. Den smala vägen som de åkte på den där lördagseftermiddagen. Så plötsligt kom den andra bilen och krasch, så var Margaretas mamma död. På en sekund. För inte så länge sedan hade jag varit på ett födelsedagskalas hos Margareta. Hennes mamma var av den sorten som alla tyckte om. Hon hade lagat fruktsallad och vi fick ta så mycket vi ville. Hon var med när vi lekte och skrattade högt. Det var svårt att förstå att hon inte fanns mer. Mammor borde inte kunna dö.

Det var tomt i klassen utan Margareta. Varje dag tittade jag mot den tomma bänken. Men vardagen tog över och efter några veckor verkade det som de flesta hade glömt bort det som hade hänt. Men jag kunde inte sluta tänka på olyckan. Jag undrade hur Margareta klarade sig utan sin mamma. När jag gick hem från skolan var jag orolig över att oförhappandes stöta ihop med henne. Vi bodde nära varandra och vad säger man till en klasskamrat vars mamma inte finns mer? En annan tanke som smög sig på var att min mamma också skulle kunna dö.

En natt drömde jag att det hände. Hon låg i sin säng och jag försökte ruskade liv i henne. Jag vaknade på morgonen och upptäckte att örngottet var blött av tårar.

Det var på grund av den där olyckan som döden tog ett grepp över mitt liv och mer specifikt att något skulle hända med min mamma. Den där rädslan kom för att stanna. Även om ingen kunde se det på mig så fanns det en ständig oro under ytan. Det fick mig att springa hem från skolan och öppna ytterdörren med andan i halsen bara för att försäkra mig om att mamma var där. Hon var inte som andra mammor utan av den äldre sorten som hade grått hår och såg ut som en mormor. Mina äldre syskon hade också flyttat hemifrån. Om inte mamma fanns vem skulle då ta hand om mig?

Min strategi att försöka förekomma döden verkade fungera. Varje dag stod hon där som vanligt vid diskbänken med förklädet på och skalade potatis till middagen. Men det blev jobbigt för mig att ständigt hålla koll på henne. Jag blev som en väktare mot den yttersta domen vars bila kunde falla ned över henne när som helst.

En solig vårdag, då jag hade börjat på högstadiet, stod vi tjejer i rökrutan och blossade på våra Prince. Då såg jag att gymnastikläraren, klädd i sin blåa träningsoverall med visselpipan hängande runt halsen, kom gåendes mot oss. Han fäste blicken på mig.

”Jag tycker du ska gå hem på en gång”, sa han. ”Din mamma har råkat ut för en olycka.”

Jag försökte verka oberörd och sa: ”Min mamma är på jobbet och vi har faktiskt rast nu.”

Jag fimpade cigaretten med klacken och tänkte att jag borde göra något. Det hela verkade konstigt. Hur kunde gympamajen veta något om min mamma? Jag gick in till min klasslärare och bad om lov att få gå hem. Sedan sprang jag det snabbaste jag kunde mot huset. Tog rakan från skolan som låg bredvid centrum in i villakvarteren, höger uppför backen vid Kometvägen, vänster på Radarvägen, sneddade över grannens tomt innan jag var framme vid vårt radhus. Nyckeln hängde runt halsen innanför skjortan och var helt blöt av svett. Låset gick trögt att öppna men jag fick upp det till slut och hördes det gnällande ljudet från dörren.

Jag ropade på mamma men fick inget svar. Gick runt i huset som en rastlös spårhund. Det var tomt, ingen hemma, konstaterade jag. Så ringde telefonen.

”Hej gumman, jag är på sjukhuset. Jag har trillat ned från vinden. Men det är inget farligt. Inga brutna ben eller armar. Jag hade verkligen änglavakt.”

”Men skulle inte du vara på jobbet i dag?”

”Jag fick ledigt några timmar och tänkte passa på att städa där uppe.”

Efter samtalet satte jag mig på en stol i köket och drack ett glas vatten. Sedan gick jag till förrådet där uppgången till vinden var och såg att stegen var neddragen.

Jag tittade upp mot trappan och det mörka hålet. På mattan under stegen såg jag en intorkad blodfläck. Jag sa ingenting till kompisarna eller läraren när jag kom tillbaka till skolan. Hade missat två lektioner och gled in till sista timmen utan att någon tog notis om min ankomst. Mamma var tillbaka från sjukhuset när jag kom hem efter skolan. Hon stod som vanligt vid diskbänken och skalade potatis och allt verkade

lugnt. Hon berättade att en granne hade hört ett brak och en duns då hon föll från vinden. Han hade ringt efter en ambulans.

Den där ängeln som klev in i vårt liv den dagen hade kommit för att stanna. Jag skulle kunna fortsätta att berätta om många liknande episoder som den om mammas fall från vinden. Då hon drabbades av dödliga sjukdomar och andra halsbrytande olyckor som borde ha resulterat i en omedelbar död. Men hon överlevde och kvintessensen var alltid densamma – inga brutna armar och ben.

Mamma och jag pratade aldrig om hennes död. Hon var levnadsglad och verkade befriad från ångest över livets ändlighet. Hon var noga med att hålla sig på benen. Såg till att kolla sina värden och att hjärta slog som det skulle. Men jag slutade aldrig att oroa mig över det förestående slutet. Trots att jag själv blev mamma kvarstod min rädsla för att mista henne. För mig var det en ständig återkommande frågan hur jag skulle klara mig utan henne. Samma rädsla som hade väckts när jag som tioåring förstod att mammor kan dö spreds i mig och blev kvar även som vuxen. Frågan som jag brottades med var om det gick att bryta upp och skiljas från någon som var så betydelsefull.

När hon var drygt åttio förlorade hon synen först på höger öga och strax därpå även på vänsterögat. Jag började läsa högt för henne ur olika tidningar. Även om det var hemska nyheter om krig och mord så sken hon upp en kort stund. Men hon var inte riktigt samma person som tidigare. Livsaptiten sipprade ur henne och steg för steg började det gå upp för mig att jag nog skulle kunna släppa greppet. Kanske jag hade började vänja mig vid tanken på att hon skulle tas ifrån mig.

När mamma närmade sig nästan hundra år kom slutet. Jag själv hade vuxna barn och hunnit få både gråstarr och artros. Den dagen mamma tog sitt sista andetag fanns jag vid hennes sida. Höll hennes hand och strök henne varsamt över pannan. Jag tänkte på den där ängeln som hade vandrat vid hennes sida och skyddat både henne och mig under alla åren. Jag tittade mig omkring i rummet och förnam närvaron av den.

MED EN FOT I LUFTEN

av Adela Zyto

Efteråt kan jag se att det som hände den där speciella junidagen 1958 var en del av ett mönster, att det var en upprepning av vad som hänt min mor vid exakt samma ålder 25 år tidigare.

Jag hade just gått ut tredje klass i Rudbecksskolan i Örebro. Det var en sådan där perfekt försommardag med solsken, små tufsiga moln på den blå himlen och en underbar doft av syren i luften. Det fick mig att längta efter att sitta i en syrenberså och dricka sockerdricka och äta bullar. Så svenskt.

Men jag skulle säga hej då och flytta. Ett uppbrott från min älskade födelsestad, ett halvår innan jag skulle fylla 10. Precis som min mor, som tvingats bryta upp från sin födelsestad. Hon fick lämna alla kamrater, släktingar, allt det kända. Hon berättade ibland längtansfullt om när hon fick äta italiensk glass eller att åka skridskor i Lazienkie parken i Warszawa, som förblev hennes stad.

Kriget kom och Warszawas centrum och judiska område bombades till grus. Hon skulle aldrig mera kunna återbesöka sina hemkvarter. Även mina kvarter skulle utplånas. Den här gången genom den enorma rivningsvåg som svepte genom landet och som raderade mina hemkvarter så till den grad att inte ens gatorna fanns kvar. Återigen inget att besöka. När jag sökte min skola fann jag en parkeringsplats.

Det sägs, att om man inte bearbetar ett trauma, kommer man att upprepa det. Kanske var det vad min mor gjorde, i alla fall

visade hon absolut ingen förståelse för att det kunde vara en förlust för mig att lämna Örebro. Men från 1939 hade min mor utsatts för så många trauman, att det här kanske bleknade i jämförelse.

Den där skolavslutningen kommer tillbaka i mitt minne, som en markering av något viktigt som tog slut och av något helt annat som började. Något mycket bättre skulle komma, var det tänkt och jag kände mig förhoppningsfull.
Vi skulle flytta till Bryssel. Min far hade fått arbete inom konfektionsindustrin där. Därmed såg allt ut att vara klart och vi kunde flytta. Föräldrarna var redo, eftersom de egentligen aldrig hade landat i Örebro. Inför ankomsten 1947 var det som att de hade ångrat sig mitt i steget och fortfarande hade kvar en fot i luften. De hade sedan dess önskat sig bort, men oklart till vad. När ”Du gamla, du fria”, sjöngs fick föräldrarna särskilt kalla kårar vid textraden ”Jag vill leva, jag vill dö i Norden”. Absolut inte. Att leva i ett land där alla var långa, blonda och reserverade. Det var kallt både andligen och enligt termometern.

Vad som helst måste vara bättre. Varför inte Bryssel? Det kunde ha blivit Paris, kanske Amsterdam eller någon annan av de många städer familjen besökt under expeditioner i Europa i jakten på ett nytt hem. Föräldrarnas hemland, Polen, var uteslutet på grund av omgivningens antisemitism.

När det blev dags att flytta var egentligen de svåra åren över och familjen hade fått det ganska bra. Syateljén, som mina föräldrar drev, hade blivit så populär, att man tidvis behövde anställa extra personal. Kronan på verket var den otroligt fina lägenheten vi skulle få. Den låg i centrum vid Stortorget och dessutom alldeles bredvid Stadsparken. Den var rena drömmen med varmvatten, bad, kylskåp och allt annat, efter alla år vi bott utan varje bekvämlighet.

Allt avvecklades. Ateljén såldes. Den fantastiska lägenheten gick till någon annan. Vi tog bara med oss det som rymdes i den ljusblå och beige Simca de Luxe, som min far bytt upp sig till och det var, även med takräcke inkluderat, inte mycket.

Eftersom det var bort vi skulle, hade ingen lagt särskilt mycket möda på att förbereda ankomsten till den nya staden. Ingen av oss kunde franska och så många jiddischtalande fanns inte i Bryssel. Ett mer akut problem var att vi inte hade någonstans att bo. Min far insåg att han måste göra något snabbt och genom någon på hans arbetsplats fick vi tillgång till en liten lägenhet. Den låg, mitt i stenstaden, på Rue de Bordeau 31, ett antal trappor upp.

Vi kom direkt in det som skulle vara köket. I ljuset från den ensamma glödlampan, som hängde i en sladd i taket, visade sig ett tomt och slitet rum. Allt som fanns var en kallvattenkran, spis och diskbänk saknades. Att man skulle skaffa köksinredning själv, hade vi inte haft en aning om. Möbler hade vi naturligtvis inga. Men sådana praktiska ting har aldrig varit ett hinder för mina föräldrar. Vi inrättade oss som när vi tältade utomhus, sov på luftmadrasser på golvet och min mor försökte laga mat på vårt campingkök. Efter att ha ”tältat” i lägenheten i den belgiska hettan ett antal veckor packade vi ihop och återvände till Sverige. Det sades att pappas arbetsplats skulle läggas ner.

Tillbaka i Sverige, men utan vare sig jobb eller bostad. Det enda som stod helt klart var att det var uteslutet för föräldrarna att återvända till Örebro. Malmö var den första större staden vi såg efter att vi kört av färjan. Där fanns en judisk församling och staden låg så nära kontinenten man kunde komma, inför nästa resa bort. Det fick bli Malmö.

Jag kom att hata Malmö. Det var antagligen inget större fel på staden, men det liv jag fick där hade alla fel.

Det gällde att börja om från början igen. Jag minns inte att föräldrarna öppet beklagade detta. Jag längtade intensivt tillbaka till mina kvarter i Örebro – till de vinda trähusen och kullerstensgränderna, till tobaksaffären som doftade kaffe och veckotidning. Fiskaffären med fisk på is i skylten, den vitkaklade mjölkaffären med personalen i träskor.

Efter en längre tid av tältande på olika skånska campingplatser, hittade min far ett jobb som försäljare. Via en annons i Sydsvenska Dagbladet fick vi tag i en omodern och mycket otrivsamt möblerad andrahandslägenhet, som hyrdes ut svart. Jag kommer ihåg hur jag gick iväg hemifrån med knäckebröd som proviant i fickorna på min grön-och vit-randiga klänning. Mitt hopp var att gå vilse och inte hitta tillbaka till Henrik Schmidtsgatan, men till min besvikelse gjorde jag det varje gång.

Det kunde väl ändå inte ses som något annat än ett stort misslyckande den där flytten till Bryssel och allt vi hade lämnat, men jag minns inga diskussioner eller gräl om just det. Däremot gräl om allt möjligt annat i stort sett dagligen.

Min mor började känna sig sjuk och klagade varje dag över olika symptom. Hon hade ont i magen, ont i ryggen, ont i huvudet, men hon vägrade att åka på någon av de konvalescensresor som gratis erbjöds överlevande från koncentrationsläger.

Ett avgörande steg i familjens väg utför togs när min mor hittade brev till min far från en annan kvinna. Efter det upphörde de att tala med varandra. Jag blev plötsligt min mors förtrogna, 10 år gammal. Hon behövde att jag skulle vara vuxen. Andra sätt att bli vuxen på störde henne desto

mer, som att jag fick mens och började växa. Hon inledde en ingående och långvarig granskningsprocess av min kropp och gjorde olika upptäckter. Tydligen gick jag lite utåt med fötterna, precis som min far. Och hade mer av hans näsa än hennes. Att brås på min far var illa.

Mina fötter blev för stora jämfört med hennes storlek 35. Det var som att ett tillverkningsfel hade uppenbarat sig och det gick inte att reklamera.

Min tillvaro bestod av begränsningar och förbud. Jag skulle absolut inte se ut som andra svenska ungdomar. Själv ville jag verkligen vara som de andra, inte ha långa flätor, hemmasydda klänningar med decimeterbreda fållar, långbyxor som måste ha blixtlås i sidan och inte framme. Och det var inte bara kläder. Det var allt det andra som ingick i att ha kamrater och umgås med varandra. Mitt hem var knappast något man tog hem kamrater till. Om jag hade gjort det hade det blivit ytterligare en påfrestning på min mor. Jag fick heller inte sova över hos någon, för då skulle det ju återgäldas, enligt hennes kalkyl.

Att smälta in, bli accepterad och trivas skulle ha varit ett svek mot mina föräldrar, det förstod jag. Svenska vanor var ett hot, vare sig det gällde starkt kaffe, söta ättiksgurkor eller Barbie-dockor. Mina föräldrar hade tagit klivet från 30-talets Polen till 50-talets Sverige och de tyckte inte om vad de såg. De ville hålla fast vid det förgångna. Samtidigt såg jag inga alternativ. Jag kunde inte vara en förkrigsflicka i Malmö när vi började närma oss 1960.

Med tiden blev det ännu svårare eftersom jag också skulle skyddas från pojkar och män, som min mor ansåg enbart kunde ha onda avsikter. Det blev en motsägelsefull och kravfylld miljö. Jag hölls instängd av rejäla men osynliga

galler och flydde genom att läsa böcker. Min verklighet var alltför förvirrande. Jag skulle vara liten men vuxen. Jag fick inte bli svensk. Jag fick inte trivas i svenska sammanhang och ovanpå det upptäckte jag att jag egentligen inte fick ha det bättre än min mor hade det.

Jag var så inne i det här mönstret att jag trodde att det skulle bli krig när jag blev 16, så som det varit för min mor. Nu blev det inte så och jag fick i motsats till henne gå ut skolan. Då fick jag veta hur otroligt bra jag hade det och hur tacksam jag skulle vara. Mönstren var svåra att hantera både när de upprepades och när de inte gjorde det.

DEN SISTA JABBEN

av Mattias Gerenstein

En fluga sprattlade i Daniels svartvinbärssaft. Den kommer inte klara sig om jag inte hjälper honom tänkte Daniel. I femtio somrar – fortsatte han – har jag suttit här i bersån och druckit av bonden Eriks svartvinbärssaft. Hur många somrar har jag kvar? Daniel visste att när solen nådde herresätet på andra sidan sjön skulle himlen färgas violett. Han hällde ut saften och flugan på det sommarbrända gräset.

När himlen färgats violett tog Daniel en tur ner vid sjön och slog sig ner på sin favoritsten vid vattenbrynet. De mjuka vågorna rullade in mot stranden. Daniels fru Eva var kvar i den röda stugan och virkade. Daniel tänkte på sin svärfar Julius, som varit död i många år nu. Daniel blev aldrig riktigt accepterad av Julius som hade tyckt att Eva skulle gift sig med någon bodde på rätt sida Slussen. Daniel hade ofta undrat om inte Evas virkande kanske var ett sätt att hålla stressen över de dubbla lojaliteterna i schack. Barnen och barnbarnen hade fler virkade halsdukar och vantar än den svenska vintern krävde.

Daniel hörde först talas om Julius när han satte texter för Stockholmstidningen i slutet 1930-talet. Julius var den enda judiska boxaren i Sverige och alla judar i Sverige hejade på honom. Att få sätta orden ”jabbande Julius jublar” hade känts som om Daniel själv var med i ringen när Julius blev svensk mästare i tungvikt 1938. Daniel hade tyckt om att det fanns en jude som kunde slå svenskar blåa och få applåder för det. Efter kriget hade Julius lagt de svettiga handskarna på hyllan och blivit en rik grossist med skrytsam rondör.

Och bytt Majorna mot Östermalm. Daniel träffade Eva på en firmafest. Men när Daniel första gången träffade Julius på Linnégatan gav den gamle boxaren honom en mental höger med sin blick. ”I mitt inre har jag alltid bott på Östermalm och varit rik” förklarade Julius vid middagen. ”Jag slogs för att mig tillbaka till min rättmätiga plats bara. Hade du varit en boxare Daniel skulle du väl sprattlat omkring i flugvikt”. Eva bad de två pojkarna ”att uppföra sig.” Julius muttrade något som Daniel nästan uppfattade som en ursäkt.

Första gången Daniel hade fått ett glas svartvinbärssaft av bonden Erik hade han på stående fot sagt att han skulle köpa fyra flaskor för 5 kronor. Erik hade sagt att han skulle skriva upp det. Det var samma sommar Sverige förlorade mot Brasilien i VM. Nu var både Nacka och Gunnar Gren döda, men Daniel drack fortfarande bondens saft och tittade bort mot herresätet på andra sidan sjön.

När Daniel och Eva hade fått sitt första barn hade de varit över på herresätet. Julius hade tagit dem dit. Det började med att de alla tre satt i bersån och Julius förklarade för Daniel hur en tv fungerar. Mitt i en ordström om att det fanns olika antenner fick Julius syn på herresätet. ”Där skulle man bo” utbrast han drack ur sitt plommonvin och drog med sig Daniel och Eva till sin Chevrolet för att köra till herresätet. ”Äh lämna lillen med bonden”, sa Julius när Eva inte ville lämna sin nyfödda son. Det blev som Julius sa. När de kom fram blev de bjudna på drinkar. Daniel blev inte förvånad, han hade varit med förut när Julius med ett inställsamt leende småjabbat sig i olika sammanhang. Medan de drack grogg med herrskapet fortsatte Julius förklara för Daniel hur en tv fungerar. När Daniel hade suttit i bersån med ett glas svartvinsbärsaft hade Julius självupptagna ordström inte påverkat honom, men i den stora salongen med svenska

kungar på väggarna och vit duk stockade sig känslorna i halsen på honom. När groggen var slut stod Daniel och Eva ute på en stenaltan och tittade bort mot sin berså. Skymningssolen kastade sitt violetta sken över schersminen och den röda stugan på bondgården. Daniel tog Evas hand. ”Det finns en liten stig här som går bort mot vår stuga och son”. När Eva frågade om de inte skulle berätta för Julius att de gick sa Daniel att Julius inte ens kommer märka att de saknades. ”Han sitter väl och skryter om sin vänsterkrok nu”, skrattade Eva. Daniel log ett stelt leende och klämde lite hårdare i Evas mjuka hand.

När Daniel satt på sin favoritsten tänkte han ofta på sitt liv. Han tänkte på hur hans egen pappa flytt pogromerna i Ryssland och på hur hans mamma hade slagit ihjäl en ryss för att undvika att bli våldtagen. Och här sitter jag på en sten och ser svalor segla genom den violetta himlen. Är jag lycklig undrade han ofta? Å ena sidan tog min pappa tog livet av sig och det var jag som hittade honom hängandes i strumplästen i en takbjälke hemma på Katarinabangata.
Alla barndomsvänner är döda. Jag har varit outhärdligt ensam ibland. Å andra sidan har jag Eva, barnen och barnbarnen. Jag har min sten, svartvinbärssaft och mitt lilla bokförlag. När Daniel satt så där och tänkte kunde han känna att det var en sorts lycka att sitta på en sten i ett fredligt Sörmland.

Daniel hade föraktat Julius hetsiga behov av att bli accepterad. Daniel tänkte att han själv aldrig skulle bli accepterad som svensk. Så länge alla svenskar var mätta och nöjda skulle de inte bry sig om att han var jude. Men om samhället skulle sättas under press skulle röster höjas och planer framarbetas. När han arbetade på Stockholmstidningen tyckte han att hans chefer bara såg till nästa löpsedel. Det var denna kortsynthet som fått honom att starta sitt bokförlag.

Daniel förstod att han hade en annan syn på tiden, orden och handlingarna än de flesta andra. För Daniel var orden och handlingarna en del av en större evig helhet, som vågor på en sjö. Det har jag fått från rabbinen tänkte Daniel. Då, när han var liten och följt med sin mamma till synagogan hade han inte reflekterat så mycket över vad rabbinen sa om orden, att de är handlingar i Guds närhet.

I sovrummet stod ett foto på Julius. En tjock mustasch satt mellan den starka näsan och den sammanbitna munnen. Daniel hade sett fotot i Stockholmstidningen efter att Julius hade hamnat i slagsmål. Han hade känt en svart klump i magen när han läste om hur Julius blivit attackerad på Järntorget. Artikeln nämnde inte att det skedde tre dagar efter kristallnatten. På en seder långt senare berättade Julius om hur han hade gått med en av sina älskarinnor då plötsligt två välklädda göteborgare frågat älskarinnan vad hon gjorde med en jude. ”Då kom min höger snabbare än någon av mina älskarinnors kyssar. Sen kröp jordens alla göteborgare fram ur sina hörn och försökte puckla på mig”. Daniel tänkte att han aldrig skulle klarat sig på Järntorget.

En midsommar hade Julius och Daniel ett bråk. Det var i bersån och handlade om socialdemokratin. ”Sossarna är bara för svaga människor” sa Julius med läpparna röda av plommonvin. Daniel visste att halva kommentaren var riktad mot honom. Daniels far hade varit med i Bund i Ryssland. Därför hade Daniel alltid känt en sorts släktskap med socialdemokratin. Han tyckte den påminde om judendomen och byggde på tanken om en gemenskap större än alla individer tillsammans. Daniel tänkte att även om alla judar dog skulle judendomen leva vidare. Julius menade att så ”tänker svaga människor som planerar för döden”. Sen började Daniel och Julius bråka om Talmud, Torah, Palme

och löntagarfonderna, allt i en enda röra. Julius blev svartare och svartare i blicken. Daniel höjde rösten. Till slut drämde Daniel sin hand i bordet så att svartvinbärssaften välte. Den gamle boxaren skälvde i sin breda bringa. ”Uppför er pojkar”, väste Eva. Daniel ställde upp svartvinbärssaften. Julius mumlade något som Daniel välvilligt tolkade som en ursäkt.

Trots att Daniel hela sitt liv hade känt sig som en slav under sin faderslöshet hade han aldrig sökt Julius respekt. I Daniels ögon hade Julius levt livet som om det var en treminuters rond. Allt och alla var motståndare som skulle knockas. Daniel ville helt enkelt inte ha en sådan mans bekräftelse. Hans egen far hade varit skomakare och skapat skor åt människor att gå genom livet med. Varje gång Daniel tänkte på hur hans far hängt i strumplästen i en takbjälke på Katarinabangata fylldes hans ögon med tårar. Det hade inte spelat någon roll hur många jabbar Julius riktat mot Daniel. Tårarna i Daniels ögon hade Julius aldrig lyckats knocka.

Även om bonden Erik bara var något år äldre än Daniel så fanns det något faderligt i hela deras relation. Det var som om Erik visste att Daniel behövde en far. Daniel hade aldrig berättat något för Erik om sin fars självmord. Men en bonde som har stått på en åker och tittat ut över sina egna ägor i hela sitt liv hade kanske haft tid att förstå de känslor som outsagt rör sig i människors inre. På sätt och vis påminde Erik om rabbinen. Men istället för ordens evighet så var Erik fast i den sörmländska myllans eviga kretslopp. Första gången Daniel och Eva hade kommit in på Eriks ägor så hade Daniel blivit stående framför en gammal maskin som såg ut att vara äldre än den äldsta släktingen Daniel kände till, farfar Lev från Vilnius. Daniel hade frågat Erik vad det var för maskin. ”Min far dog innan jag hann fråga honom var man gör med den.” Under de år Daniel och Eva varit på gården där deras stuga

låg hade maskinen blivit mer och mer täckt av sly. Daniel hisnade inför tanken att maskinen antagligen hade stått på sin sörmländska plätt under en lind redan när hans egen far flydde från pogromerna i Ryssland. Ja kanske redan när farfar Lev lekte på Vilnius gator. Den hade stått där när Daniel satt texter om Julius och när östeuropas judar tvingades från ghetton och in i förintelseläger. Den judiska kulturen i vilken hans far och farfar var födda in i hade utrotats på några år och på en sörmländsk åker hade en maskin vars funktion ingen levande bonde kände till sjunkit längre och längre ner myllans eviga kretslopp.

Daniel satt i bersån och tittade på solen som sakta gled mot herresätet på andra sidan sjön. När himlen färgades violett kom en surrade fluga och satte sig på Daniels kala hjässa. Daniel doppade sitt pekfinger i saften och gjorde tio små droppar på bordet. ”Här lilla fluga, drick svartvinbärssaft i lugn och ro. Jag har haft mina plågor. Jag är ingens slav.”

SANDALERNA

av Michèle Dolfuss

Det var tidigt åttiotal, jag hade skilt mig kort efter att min son föddes, men min man gjorde livet till ett helvete för mig även efter skilsmässan. Jag hade ibland två domstolsförhandlingar i veckan. Allt som rörde hus och pengar sköttes av den allmänna domstolen, allt som gällde pojken hanterades av den religiösa. Min advokat vann alla målen. Ändå blev jag nervös och ofta sjuk i samband med förhandlingarna. Till slut hittade jag ett utlopp för min ängslan. Jag skrev in mig på Bezalel – Jerusalems konstskola.

Bezalel låg på den tiden i utkanten av Rechavia, den ashkenaziska finare delen av Jerusalem. Skolan låg bredvid ett nedlagt kloster, inte långt från Jerusalems centrum. Bezalel var en avgränsad del av klostret. Munkarna hade tagit hand om trädgården med sina gamla träd som gav härlig skugga. Här satt vi ibland och målade.

Vi var en liten grupp som hade för oss att konst var vårt liv. Vissa dagar hade vi kroki, andra målning i olja. Krokin gavs i en byggnad längre in i trädgården, så att ingen av ren händelse skulle förirra sig dit. Eftersom sessionerna ofta var på en halvtimme, eller till och med en hel timme, så hade jag tid att lägga grunden av modellen som jag ville måla i vit väggfärg med bred pensel på ett färgat papper.

Mina papper var stora, 80 x 120 centimeter. Sedan lät jag färgen torka. Det gick ganska fort. Därefter målade jag utformningen av modellen med en tunn pensel.

Vi hade olika modeller – män, kvinnor, äldre, yngre. En gång hade vi ingen modell, men jag hade min son som den dagen inte ville gå till skolan. Efter skilsmässan var han den enda familj jag hade i landet, så vi stod varandra mycket nära. Han fick jobba och fick betalt, men inte som nakenmodell eftersom han hade kläder på sig. Han var lycklig. Han satt verkligen still, bara vände på bladen i boken då och då och la handen tillbaka precis där den varit från början.

En söndagsmorgon gick min sandal sönder kort efter det att jag anlände till Bezalel på morgonen. I Bezalels källare fanns det en affär för konstartiklar. Jag gick dit för att köpa klister för att reparera sandalen så att jag kunde gå hem med den. Kvinnan i affären, Julia, som själv också var konstnär, rekommenderade ett visst klister. Det skulle nog hålla remmen i sandalen, bara jag lät klistret torka under tiden som jag var kvar på Bezalel den dagen. Det var ju inget problem. Jag kunde ju stå barfota och måla. Sandalen var i ordning, remmen höll, när jag gick hem den dagen.

Två dagar senare var jag tillbaka på Bezalel. Jag hade tagit en dags paus, eftersom jag hade några emalj-beställningar som jag måste göra färdigt. När jag pluggade på universitetet hade jag ofta mindre saker med mig, till exempel metallremsor för att böja bokstaven ”shin” som jag satte på mezuzan. Det gjorde jag automatiskt. Jag kunde lätt följa föredragen, möjligtvis också ta några anteckningar samtidigt. Här på Bezalel kunde jag inte förbereda mina emaljarbeten när jag målade. Jag måste ta ledigt för att tjäna pengar samtidigt som jag jag lärde mig konst. Även denna dag gick min sandal sönder kort efter det att jag hade anlänt till Bezalel den morgonen. Igen gick jag ner till konstnärsaffären i källaren där Julia jobbade och vi skrattade båda åt min sandal. Det kunde väl inte vara sant. Två gånger i samma vecka att en

sandal gick sönder. Jag hade tagit ett par den morgonen som var fullständigt hela. Men vi fick oss ett gott skratt i alla fall. På grund av detta skratt blev vi vänner. Också denna dag fick jag stå barfota och måla. Jag tyckte om att vara barfota. När det blev varmare gick jag alltid barfota hemma. Det kylde ner kroppen, när jag gick på de kaklade golven.

Den dagen hade jag min väninna, en äldre kvinna som hette Dana, med mig för att sitta modell. Jag gav henne min stora svarta hatt, som jag hade köpt i andra hand i Mea Shearim. En sådan hatt som de religiösa männen bar i Jerusalem. Jag böjde ner brättet på hatten och satte en stor fjäder i den. Det fanns inga hattaffärer för kvinnor i Jerusalem så jag fick nöja mig med en sådan mans-hatt på vintrarna. Jag kom ihåg första gången jag bar den hatten och en religiös man fick syn på mig, han skakade på huvudet, vände sig om. Sedan tittade han tillbaka på mig igen, såg att det verkligen var en av deras hattar jag bar och han fortsatte sin väg åt andra hållet, men vände sig om en gång till för att försäkra sig. Varför skulle bara män få bära vackra stora hattar?

Jag fick fram underbara bilder den dagen av Dana med den stora hatten. Jag målade flera bilder av henne. Hon var glad över att kunna sitta och prata med oss. Annars satt hon ensam hemma och bara rökte och lagade mat åt sin man som ännu jobbade i Jerusalem Posts tryckpress. Där hade han jobbat sedan han kom till Israel på fyrtiotalet. Han fortsatte att jobba där långt efter pensionsåldern. Han lärde upp de yngre så att de kunde hantera tidningspressarna.

Klistret på sandalerna hade torkat tills jag skulle gå hem. Så bra, så jag behövde inte gå barfota.

Nästa dag var jag på väg till konstskolan igen. Det var en underbar härlig vårmorgon. Ibland fanns det bara en vårdag

på hela året. Det här var den. Vädret ändrade sig ofta från vinter till het sommardag med en Hamsin (ökenvind) som blåste. Jag kände mig så bra den dagen. Tog ut ett annat par sandaler. Det skulle inte hända mig en gång till att de gick sönder. Det hela var ju löjligt. Jag satte på mig en vacker kjol som Dana hade handlat åt mig i New York. Ovanpå den enfärgade blusen som jag valde tog jag min broderade väst. Västar var på modet just då. Jag hade fått många beundrande anmärkningar om västen och till och med några beställning på likadana eller liknande västar. Jag tog min stora breda halmhatt som skyddade mig mot solen. Den hade jag smyckat med massor av sidenblommor. Jag kände mig vacker när jag vandrade mot Bezalel den morgonen.

Vi hade en manlig modell den dagen och i min blygsel visste jag inte riktigt hur jag skulle utforma hans penis. Jag hade lagt den vita färggrunden. Den skulle fortsätta innan jag fortsatte min målning. Jag gick ut till trädgården, där vid brunnen stod ett fikonträd. Jag tog ett blad och satte det på penisen på min tavla. Naturligtvis fick jag ett gott skratt av de andra i gruppen. Det kändes alltid bra att få de andra att skratta. Och där i det ögonblicket sprack min sandal. Jag förstod inte hur det kunde vara möjligt. Jag tittade på sandalen. Denna gång gick det inte att klistra ihop bandet igen. Det var bara att ta dem och kasta dem i soptunnan. Också denna dag fortsatte jag att måla barfota. De andra hade vant sig vid det redan, att jag stod där med mina bara fötter. Men hur skulle jag ta mig hem? Det var bara det, jag måste gå barfota hem. Gå på bussen barfota. Vad annars kunde jag göra?

Det var inte långt till King George street där busshållplatsen låg. Det var bra att det var vår och marken inte så varm än. En dag, då jag hämtat min son från dagis sa han att han var

sjuk och inte orkade gå själv. Då lyfte jag upp honom på ryggen, men jag hade mycket höga klackar på mig. Eleganta skor som jag en gång hade köpt i Paris. För att kunna bära honom var jag tvungen att ta av dem. Men det var sommar. Jag brände mina fotsulor. Sådant väder var det inte denna dag när jag gick från Bezalel.

Jag kom till busshållplatsen. Där stod min sons psykolog. Han såg mig elegant klädd och barfota. Han tittade på mina fötter, följde blicken uppåt mot mitt ansikte, kände igen mig och tittade igen ner på mina bara fötter. Jag förstod att han skulle använda det mot mig vid nästa domstolsförhandling. Pojkens far hade anlitat denna psykolog för att bevisa att jag inte var en passande mor. I Israel är lagen att fadern får vårdnaden av sin son när pojken blir sex år gammal. Enligt gammal lag ska en pojke då hjälpa fadern på fältet. Jag hade skrivit under detta vid skilsmässan och protesterat till min advokat. Hon hade lugnat ner mig och sagt att det skulle lösa sig. Visserligen sa psykologen senare att jag inte var en passande mor för att fostra ett barn, men de religiösa domarna tyckte annorlunda. Pojken stannade hos mig. Jag blev dock inte av med domstolarna förrän min son, vid tio års ålder, sa:

”Nu räcker det. Jag vill bara se min far i ett rum med en mur mellan oss, som inte ens en atombomb kan förstöra.”

Det här är en sann historia om tre olika sandaler som gick sönder under en vecka. Det har aldrig hänt mig förr, det har aldrig hänt sedan dess. Frågan följer med mig: ”Hur mycket bestämmer vi egentligen över våra liv, eller vem bestämmer för oss?”

Bios

Michèle Dollfuss
Född i Berlin 1942, flyttade till Sverige 1952, flyttade till Israel 1967, boende i Jerusalem, en son,
konstnär - tillbaka till Sverige 2002.

Mattias Gerenstein
48 år. Började sitt skrivande när han spelade i band. Genom åren har han skrivit akademiskt, journalistiskt och även fått ihop en teaterpjäs. Om det judiska perspektivet i sina texter säger han: ”Det är inte alltid explicit, men själva skrivarimpulsen bottnar, delvis, i en känsla av utanförskap som behöver formuleras. Tystnaden är inte ett alternativ.”

Eva Grossman
Eva Grossman är född 1955 i Stockholm. Hon är uppvuxen i en familj där båda föräldrarna är överlevare från Förintelsen. Eva arbetar som läkare och är specialist i palliativ medicin och allmänmedicin.

Monique Jaoui
Född och uppvuxen i Stockholm. Utbildad journalist. Arbetar i skola.

Stephan Mendel-Enk
Stephan Mendel-Enk är utbildad i journalistik och har bland annat skrivit i fotbollsmagasinet Offside, varit sportkrönikör i Dagens Nyheter och arbetat på Sveriges Radio. Stephan romandebuterade med Tre apor (2010). Fortsättningen Apan i mitten släpptes sommaren 2020. Stephan har mångårig erfarenhet av att undervisa i kreativt skrivande på olika nivåer.

Anette Sallmander

Anette Sallmander är scenkonstnär och kulturproducent. Hon har varit verksam på fria teatrar och institutioner som Kungliga Dramatiska Teatern, Kungliga Operan Stockholm, Riksteatern samt en återkommande röst i Sveriges Radios P1:s program Tankar för dagen. Det senaste året har hon arbetat med scenkonst-projektet ”Jag ljuger hela tiden” en pjäs om Förintelseöverlevare och deras barn med den ideella föreningen Non Serviam där hon medverkat och producerat föreställningar i samarbete med bl.a. Kulturhuset Stockholm, Unga Klara, Strindbergs Intima Teater och Hamn museum. Hon är just nu delaktig som regissör i scenkonstprojekt Rosmary’s Baby tillsammans med 50 skådespelare och sex regissörer.

Yvonne Sjöblom

Har arbetat som professor i socialt arbete. Numera också farmor och mormor. Uppelver att hon genom det kreativa skrivandet fått möjlighet att utveckla mer litterära och gestaltande texter där även den judiska vinkeln på livet finns med.

Janet Suslick

Janet Suslick är nybliven pensionär efter ett yrkesliv som journalist. Hon studerar kreativt skrivande vid Paideia folkhögskola och Linnéuniversitetet.

Elisabeth Wolpert

Elisabeth Wolpert arbetar som distriktsläkare och har forskat inom immunterapi av cancer. Hon har utbildat sig i skönlitterärt skrivande, på Skrivarakademin och Paideia folkhögskola. Elisabeth har gett ut två böcker: en doktorsavhandling inom immunologi och en roman som utspelar sig under nazistockupationen av Polen. Den senare,

"de avhuggna, de räddade", finns som ljudbok, inbunden bok och e-bok.

Adela Zyto

Enda barn till överlevare av Förintelsen dvs andra generationen. Adela har arbetat som psykolog/psykoterapeut, nu pensionerad. Hon började av en slump på skrivarkursen och att hon har fortsatt menar hon delvis beror på att hon vill bearbeta sina upplevelser som barn.

PAIDEIA
folkhögskola

וַיִּצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת
חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה